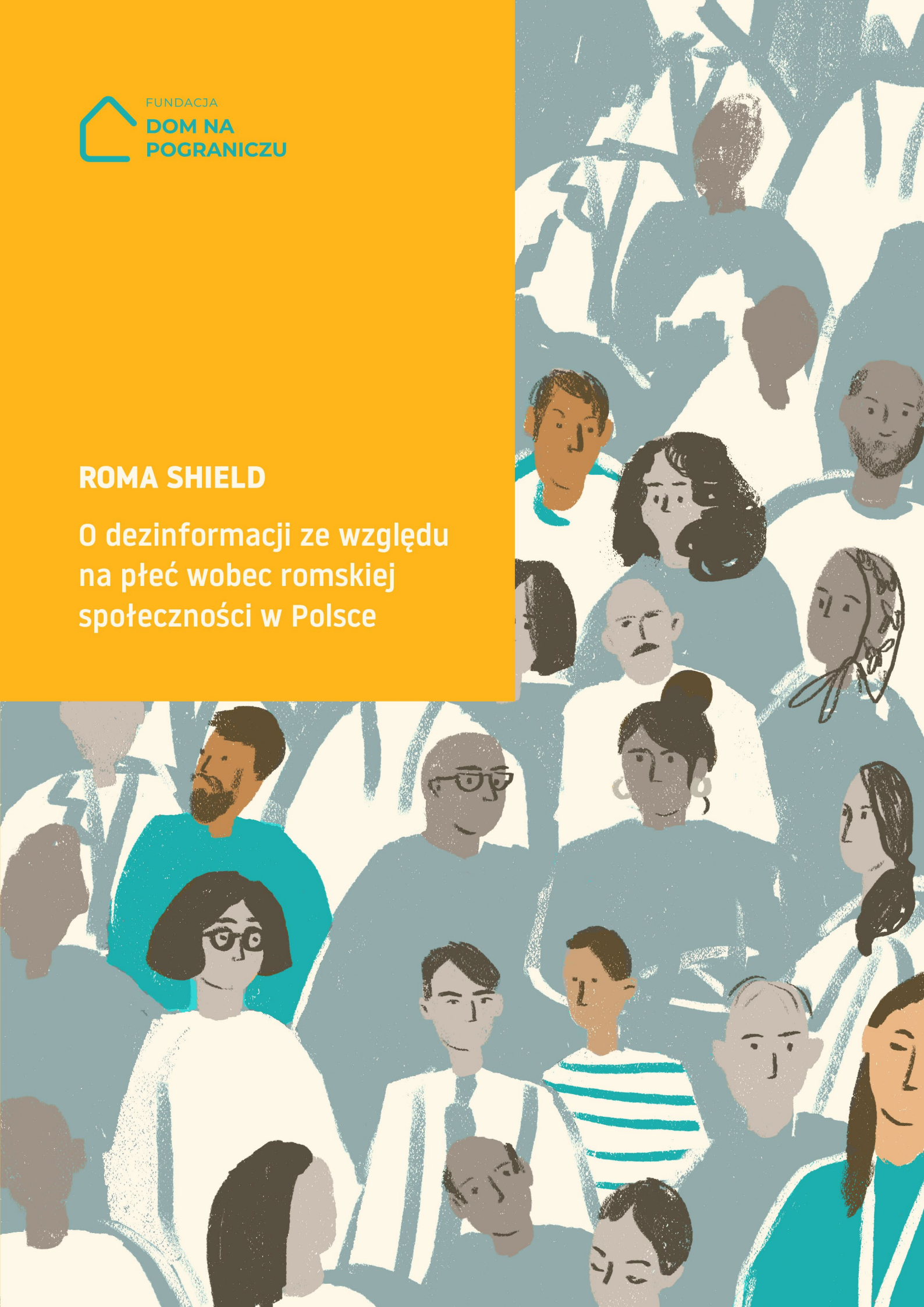
FUNDACJA
DOM NA
POGRANICZU

ROMA SHIELD

O dezinformacji ze względu na płeć wobec romskiej społeczności w Polsce

„Roma Shield. O dezinformacji ze względu na płeć wobec romskiej społeczności w Polsce”

Przygotowanie treści i redakcja raportu

Agnieszka Caban, Agnieszka Pięta

Współpraca redakcyjna

Magdalena Góralska

Metodologia raportu

Agnieszka Kościańska, Agnieszka Caban

Realizacja badań

Agnieszka Caban, Agnieszka Pięta

Korekta

Magdalena Góralska

Grafika i skład

Zofia Lasocka-Halemba

Patronat medialny

ngo.pl

Wsparcie

Raport zrealizowano dzięki dofinansowaniu koalicji Artemis Alliance

ARTEMIS ALLIANCE

Fundacja Dom na Pograniczu Przedstawia niezależność redakcyjną,

a opinie nie reprezentują funkcji innych organizacji.

Warszawa 2024

© Fundacja Dom na Pograniczu 2024

www.fundacjadomnapograniczu.pl

Spis treści

Wstęp	**4**
Metodologia	**6**
Romowie i Romki w Polsce	**9**
Czym jest dezinformacja?	**12**
Dezinformacja oparta na płci i tożsamości	**16**
Być w mniejszości – co to oznacza? Stygmatyzacja i jej konsekwencje	**18**
Przykłady dezinformacji ze względu na płeć wobec osób pochodzenia romskiego	**20**
Pozostałe narracje i wnioski w ramach badania	**36**
Analiza treści – dane ilościowe	**43**
Rekomendacje dla mediów	**45**
Bibliografia	**48**
Materiały źródłowe	**54**
O Autorkach	**70**

Wstęp

Niniejszy raport powstał w ramach projektu *Roma Shield – protecting Roma women and men from disinformation*, który sfinansowała koalicja Artemis Alliance. Celem tego raportu jest zidentyfikowanie zjawiska dezinformacji ze względu na płeć, skierowanej wobec kobiet i mężczyzn romskiego pochodzenia w Polsce. Jest to druga tego typu publikacja w Europie. W 2022 roku Rosalina Todorova i Lilie Yakova opublikowały *Care for Truth Against Fake News and Anti-Roma Disinformation*, przyglądając się problemowi dezinformacji wobec romskiej społeczności w Bułgarii.

O zjawisku dezinformacji mówi się coraz więcej i częściej, zarówno w odniesieniu do pojedynczych osób, jak i całych grup społecznych, a także wydarzeń. Na przykład, w ostatnich latach mieliśmy do czynienia z dużą ilością dezinformacji w kontekście światowej pandemii COVID-19 czy intensyfikacji rosyjskiego ataku na Ukrainę. W Polsce, problem ten dotknął również osoby LGBT+, oraz osoby migrujące za pracą czy uciekające przed konfliktami zbrojnymi do Europy. Dezinformacja i jej produkty, czyli *fake newsy*, pojawiają się często w sytuacjach kryzysowych, a Internet sprzyja ich szybkiemu rozprzestrzenianiu się. Ich skutkiem często jest wzmocnienie negatywnej oceny wydarzeń i ludzi, których dotyczą. Dezinformacja jest szczególnie niebezpieczna, kiedy skierowana jest na grupy najsłabsze, najbardziej narażone na wykluczenie społeczne, którym ciężko obronić się przed jej skutkami. Do takich grup należą osoby ze społeczności romskich, od dekad uznawane za najbardziej dyskryminowaną mniejszość etniczną w Unii Europejskiej.

W niniejszym raporcie skupiłyśmy się przede wszystkim na zidentyfikowaniu dezinformacji ze względu na płeć, czyli *Gender and Identity Based Disinformation* (GIBD), w obszarze debaty publicznej w Polsce. Nasze badanie bierze pod lupę treść wybranych publikacji medialnych z ostatnich 5 lat a także recepcję społeczną tych publikacji, wyrażoną w komentarzach pod rzeczonymi artykułami prasowymi lub na stronie fejsbukowej danego medium. W jego ramach przeanalizowałyśmy również internetowe wypowiedzi osób publicznych, przede wszystkim polityków i polityczek, które wypowiadają się na temat społeczności romskiej w mediach społecznościowych. Pełnią one istotną rolę w kształtowaniu debaty publicznej.

Raport ten jest pierwszą na świecie próbą analizy problemu dezinformacji o społeczności romskiej, która rozróżnia dezinformację wymierzoną w kobiety romskiego pochodzenia od tej wymierzonej w mężczyzn. Celem tego rozróżnienia jest pokazanie złożoności badanego problemu, a w efekcie zaproponowanie precyzyjniejszych sposobów zwalczania fałszywych informacji na temat tej społeczności. Dezinformacja o Romach i Romkach

to poważny problem szczególnie dlatego że dotyka osób, które od wieków są narażone na stereotypizację, dyskryminację i inne, nierzadko bardzo groźne formy wykluczenia.

W raporcie tłumaczymy czym jest dezinformacja i jej specyficzna odmiana, czyli *Gender and Identity Based Disinformation*, a także przybliżamy metodologię badań nad dezinformacją ze względu na płeć. W ramach wstępu do opisu badanego zjawiska opisujemy społeczność romską w Polsce oraz problemy i wyzwania z jakimi boryka się ta mniejszość. Następnie prezentujemy wyniki oraz wnioski płynące z naszej analizy, które niestety nie pozostawiają złudzeń co do skali zbadanego problemu. Dezinformacja, która wzmacnia istniejące od wieków stereotypy o Romach i Romkach, jest głęboko zakorzeniona i powszechna w przestrzeni debaty publicznej w Polsce.

Efektem naszych badań są zamieszczone w naszym raporcie rekomendacje, które są skierowane przede wszystkim do polskich dziennikarzy i dziennikarek piszących na tematy polityczne, społeczne, czy kulturalne. Raport ten jest przeznaczony zarówno do osób, które dopiero poznają kulturę romską, jak i do tych, które już coś o niej wiedzą. Wierzymy, że nasza publikacja zwiększy świadomość na temat dezinformacji, pomoże rozpoznawać *Gender and Identity Based Disinformation*, a co za tym idzie, będzie również przeciwdziałać jej tworzeniu i powielaniu.

Metodologia

„ROMA SHIELD – protecting Roma women and men from disinformation" to innowacyjny projekt badawczy, który opisuje problem dezinformacji skierowanej do kobiet i mężczyzn o pochodzeniu romskim. Są to pierwsze tego typu badania w Polsce, natomiast temat dotyczący dezinformacji skierowanej wobec społeczności romskiej poruszyły już bułgarskie badaczki Rosalie Todorova i Lilie Yakova w książce *Care for Truth Against Fake News and Anti-Roma Disinformation*.

Niniejsze badania zostały przeprowadzone w duchu krytycznych studiów nad dezinformacją (ang. *critical disinformation studies*) (Marwick, Kuo, Cameron i Weigel 2021). Jest to nurt badań społecznych, który wywodzi się z krytycznej teorii rasy. Zgodnie z nią „rasa" nie jest kategorią biologiczną, a społeczno-polityczną. Jako taka może kształtować relacje władzy, jak, na przykład, w przypadku rasizmu systemowego, który historycznie leży u podstaw zachodniej nowoczesności (zob. Mills 1997, 2007, a w kontekście naszego regionu Baker 2018).

Koncept **krytycznych studiów nad dezinformacją** opiera się na czterech filarach:

1. **holistycznym podejściu** do badanego zjawiska;
2. rozpoznaniu i zrozumieniu znaczenia **systemu nierówności w zjawisku dezinformacji**;
3. rozpoznaniu znaczenia **struktur i instytucji** (kulturowych, społecznych, ekonomicznych czy technologicznych), które bezpośrednio lub pośrednio **stoją za dezinformacją**;
4. **działaniu na rzecz zmiany**.

W oparciu o te zasady przeprowadziłyśmy nasze badanie oraz analizę zgromadzonych danych. Pierwszym etapem badania była **identyfikacja źródeł dezinformacji oraz zebranie materiału badawczego** w polskojęzycznym Internecie. Proces ten rozpoczęłyśmy od wyszukania internetowych haseł: „Romowie", „Rom", „Romka", „Cygan", „Cyganka", „Cyganie", a także przymiotniki: „romskie", „cygańskie", zarówno na stronach internetowych, jak i w mediach społecznościowych (Facebook).

Zgodnie z kluczowymi dla krytycznej teorii dezinformacji zasadami holizmu i koncentracji na systemach nierówności i wspierających je instytucjach, skupiłyśmy się na materiałach powstałych w **momentach kryzysów, konfliktów czy przełomów**, które miały miejsce w ciągu ostatnich pięciu lat. Treści dezinformacyjne mają swoje źródło bardzo często w kręgach politycznych, pojawiając się w nich najczęściej w takich właśnie chwilach. Jak pokazali badacze społeczni i historycy, to właśnie w okresach, w których pojawiają się napięcia społeczne, dochodzi do wybuchu przemocy w stosunku do grup

mniejszościowych i stygmatyzowanych (zob. np. Stoler 2021 o kontekście kolonialnym, Zaremba 2012 o okresie powojennym w Polsce, Tokarska-Bakir 2012, Gross 2008, Zawadzka 2023 o przemocy antysemickiej, Caban 2008, Kościańska i Petryk 2022, Mirga 1997, 1998 o przemocy antyromskiej, Girard 1991 o mechanizmach przemocy w czasach kryzysu). Naszą uwagę przykuły zatem szczególnie przekazy, które pojawiły się w trakcie (1) **pandemii COVID-19** w latach 2020-2022, (2) w okresie po **pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę** w lutym 2022 roku, kiedy do Polski przyjechała znaczna ilość osób uchodźczych, a także w okresie **wyborów do Sejmu i Senatu** w roku 2023. Dodatkowo, analizowałyśmy również materiały, które nie były bezpośrednio związane z wymienionymi wyżej wydarzeniami, takie jak sytuacje kryzysowe w skali lokalnej lub regionalnej. W toku naszych badań skupiłyśmy się również na identyfikacji źródeł dezinformacji, w tym na ustaleniu ich możliwego związku (bezpośredniego lub nie) z reprezentantami władzy oraz różnymi grupami i aktorami społecznymi, zarówno uprzywilejowanymi, jak i walczącymi o przywileje.

Po zebraniu materiału badawczego dokonałyśmy **analizy połączeń**, dzięki której możliwe było ustalenie powiązań politycznych z innymi formami dezinformacji (np. na temat osób LGBT, cudzoziemców, cudzoziemek, itp.). Następnie przyjrzałyśmy się do kogo ten przekaz jest adresowany, czyli dokonałyśmy **analizy adresatów**. Jak dowodzi Jarkovská (2020:139), dezinformacja funkcjonuje tak, by być atrakcyjna dla określonych grup i może być przez nie wykorzystana do realizacji ich własnych celów (np. politycznych).

Kontynuując proces badawczy dokonałyśmy również **analizy odbiorców**, czyli wzięłyśmy pod uwagę płeć osób pozostawiających komentarze w sieci, pod artykułami lub postami. Interesowało nas kto i na jaki temat się wypowiada, dlatego przeanalizowałyśmy relację płci do tematu i liczby negatywnych komentarzy.

Kolejnym krokiem była **analiza treści**, która wykraczała poza analizę dyskursu podjętą przez Rosalinę Todorovą i Lilie Yakovą (2022) w ich raporcie o dezinformacji w Bułgarii. Rozszerzyłyśmy naszą analizę o elementy **analizy multimodalnej** wypracowanej do badania dezinformacji przez zespół Anny Wilson (Wilson, Wilkes, Teramoto, Hale 2023). Analiza multimodalna obejmuje nie tylko analizę tekstu, ale także, porównawczo, inne formy przekazu, takie jak **komunikacja** audiowizualna, w tym, na przykład, obrazy, ścieżki dźwiękowe, filmy wideo i pojawiające się w nich komunikaty niewerbalne. Ze względu na ograniczenia projektowe skupiłyśmy się wyłącznie na analizie zdjęć, które były dołączane do artykułów lub postów na Facebooku. Dzięki analizie multimodalnej, zespół mógł zidentyfikować najważniejsze elementy dezinformacji, do których należą: (1) wizualizacje zafałszowujące obraz Romów i Romek, których celem jest stygmatyzują społeczności romskiej; (2) treści prześmiewcze; (3) nieprawdziwe wiadomości lub

wiadomości prawdziwe, ale zaprezentowane w sposób stygmatyzujący (por. raport z Bułgarii zob.: Todorova i Yakova 2022: 9). Dodatkowo, zbadałyśmy czy w sytuacji i negatywnych komentarzy, takich jak, na przykład, mowy nienawiści, działa moderacja komentarzy lub postów pod artykułami na portalach informacyjnych lub wypowiedziami w mediach społecznościowych.

Ostatnim elementem analizy zebranego materiału badawczego była **kontekstualizacja**, która polegała na ukazaniu zebranych treści w kontekście funkcjonujących w Polsce przekonań na temat społeczności romskiej (zidentyfikowanych na podstawie literatury, zob. np. Mirga i Mróz 1994, Talewicz-Kwiatkowska 2020, Kościańska i Petryk 2022, oraz wcześniejszych doświadczeń badawczych zespołu). Przykładem takich stereotypowych przekonań są, na przykład, przeświadczenia: (1) o nadmiernej płodności i wyuzdanej seksualności romskich kobiet; (2) wrodzonej agresywności (też seksualnej) mężczyzn romskich; (3) nieprzystosowaniu społecznym członków romskiej społeczności, w tym inklinacjach przestępczych; (4) braku edukacji członków społeczności romskiej, czy (5) powszechnym talencie muzycznym u obu płci. Taka kontekstualizacja wyników naszych badań umożliwi wejście w „dialog" ze wcześniejszymi stereotypami i „tradycyjnymi" formami dezinformacji dotyczącymi społeczności romskiej w Polsce (takimi jak, na przykład, plotka, zob. Okely 1983). Dialog ten umożliwi lepsze wyjaśnienie zarówno lokalnej, jak i globalnej specyfiki fałszywych informacji o Romach i Romkach, pozwalając na precyzyjniejsze ustalenie czynników wzmacniających dezinformację. Aby mieć punkt odniesienia dla negatywnych narracji o członkach społeczności romskiej, przeanalizowałyśmy również sytuacje, w których występują pozytywne komentarze dotyczące kobiet i mężczyzn romskiego pochodzenia. Zastanawiało nas, czy pojawiają się one głównie w przypadku powielania tzw. pozytywnych stereotypów, takich jak, na przykład, „wszystkie Romki pięknie tańczą".

Wnioski płynące z tego badania zostaną wykorzystane na rzecz wprowadzenia zmian w postrzeganiu społeczności romskiej w Polsce i na świecie, oraz jako cenne wskazówki do walki z dezinformacją, zgodnie z zasadami krytycznych studiów nad dezinformacją i społecznych badań zaangażowanych (Lassiter 2010). Liczymy, że dzięki głębokiemu zakorzenieniu Fundacji Dom na Pograniczu w społeczności romskiej, oraz jej doświadczeniu w prowadzeniu działaniach antydyskryminacyjnych, badanie te przyczyni się nie tylko to wyciszenia fałszywych informacji, które krzywdzą społeczność romską, ale także wzmocnienia głosów romskich w polskiej przestrzeni publicznej i naukowej (Fiałkowska, Garapich, Mirga-Wójtowicz 2018).

Romowie i Romki w Polsce

Romowie i Romki są jedną z czterech mniejszości etnicznych, których obecność w Polsce została odnotowana już na początku XV wieku (Mróz, 2007: 88). Podczas ostatniego Spisu Powszechnego romskie pochodzenie etniczne zadeklarowały 13 303 osoby (GUS, 2023: 113). Natomiast inne, szacunkowe dane mówią nawet o od 25 000 do 30 000 osób pochodzenia romskiego w naszym kraju (Roma Civil Monitor, 2022). Romowie i Romki obecnie najczęściej zamieszkują województwa: małopolskie, śląskie i dolnośląskie (GUS, 2011: 47).

Konwencjonalne klasyfikacje wyróżniają zazwyczaj cztery podstawowe grupy wewnątrz społeczności romskiej w Polsce. Są to Polska Roma, Bergitka Roma, Kelderasze, oraz Lowarzy (Mirga, Mróz, 1994: 108). Pomimo wielu podobieństw, społeczności te różnią się od siebie. Istotnym wyznacznikiem tego zróżnicowania są dialekty języka romskiego, którymi posługują się osoby ze wspomnianych grup, oraz sposoby, w jakie utożsamiają się one z prawem zwyczajowym, kodeksem Romanipen. Kodeks ten stanowi zbiór najważniejszych zasad, których przestrzeganie jest również wyznacznikiem przynależności do romskiej społeczności (Koper, 2020: 87-90). Dotyczy on głównie dawnych romskich grup wędrownych, ale współcześnie, wśród niektórych osób z grup osiadłych, odgrywa coraz większą rolę w kontekście utożsamiania się z romską wspólnotą.

Różnice pomiędzy grupami wiążą się także ze stylem życia, jaki prowadziły w przeszłości. Po II wojnie światowej około 75% populacji romskiej w Polsce prowadziło wędrowny tryb życia (Bartosz, 1996: 5). W latach 60. i 70. XX wieku sytuacja ta ulegała diametralnej zmianie. W efekcie rozpoczętej już w latach 50 rządowej akcji produktywizacyjnej cała społeczność romska osiedliła się. Program objął również grupę osiadłą, Bergitka Roma, która zamieszkiwała tereny m.in. Beskidu Niskiego, Sądeckiego, Gorców, Podtatrza, Spisza i Orawy. Konsekwencjami tych działań była migracja wewnętrzna członków społeczności romskiej, którzy migrowali za pracą do nowo powstających obszarów produkcji przemysłowej, takich jak, na przykład, krakowska Nowa Huta czy Górnośląski Okręg Przemysłowy, gdzie często znajdywali zatrudnienie (Mróz, 2007: 214-215).

Polityka ówczesnych władz Polski trwale zmieniła życie osób ze społeczności romskich, silnie wpływając na ich relacje z resztą polskiego społeczeństwa. Relacje te były już wcześniej dość napięte, a przymusowy program osiedleńczy tylko pogorszył sytuację. Tradycyjnie wędrowny styl życia, z którym wiązały się częste zmiany miejsca zamieszkania, stanowi źródło pierwotnego dystansu etnicznego pomiędzy romską mniejszością i polską większościową (Mróz: 1978). Przymusowe osiedlenie doprowadziło

do eskalacji antagonizmów, których skutkiem była seria pogromów na członkach społeczności romskiej, między innymi, w 1981 roku w Koninie i Oświęcimiu, czy w 1991 w Mławie (Kwadrans, 2004: 27).

Po 1989 roku kwestia statusu i praw grup mniejszościowych stały się jednym z priorytetów dla nowo utworzonego rządu III RP. również w kontekście procesu akcesji Polski do Unii Europejskiej. Jeszcze przed 2004 rokiem, wprowadzono działania pomocowe, tj. Pilotażowy Program Rządowy na Rzecz Społeczności Romskiej w Województwie Małopolskim na lata 2001-2003. Status mniejszości etnicznej zagwarantowała społeczności romskiej *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z 6 stycznia 2005 roku (Dz.U. nr 17, poz. 141, ze zm).

Ważną kwestią po 1989 roku stały się również zagraniczne migracje polskich Romów i Romek, głównie w kierunku Europy Zachodniej, które utrzymują transnarodowy charakter romskich społeczności na Europie (Fiałkowska, Garapich, Mirga-Wójtowicz: 2018). Jednocześnie, niezwykle istotny dla społeczności romskiej w Polsce jest stały napływ migrantów i migrantek romskich z Rumunii (Kościańska, Petryk: 2022), który wpływa zarówno na zmiany wewnątrz samej społeczności, jak i jej relacje z resztą społeczeństwa polskiego. Także czasowe wydarzenia, takie jak pandemia COVID-19 czy eskalacja agresji zbrojnej Rosji na Ukrainę w 2022 roku znacząco dotykając tę społeczność. Niestety, wciąż brakuje pogłębionych badań, których wyniki pozwoliłyby kompleksowo ocenić obecną sytuację Romów i Romek w Polsce.

Istnieją, jednakże, rządowe i pozarządowe źródła informacji, które w różnym stopniu adresują te braki. W trakcie pandemii podjęta została problematyka cyfrowego wykluczenia dzieci i młodzieży romskiej, zwiększoną również zakres wsparcia dla najuboższych rodzin ze społeczności (Biuletyn Informacji Publicznej RPO, 2020). Co więcej, wśród osób, które przybyły do Polski z Ukrainy po 24 lutego 2022 roku znaleźli się również członkowie ukraińskiej społeczności romskiej. Szacuje się, że w Polsce schroniło się przed wojną od 15000 do 20000 osób pochodzenia romskiego (IOM, 2024: 7).

Niestety, raporty organizacji pozarządowych wskazują na przypadki dyskryminacji ukraińskich uchodźców romskich w ośrodkach recepcyjnych, urzędach i innych miejscach publicznych (Amnesty International, 2022, IOM, 2024). Podobnie jak w przypadku Romów polskich, również Romki i Romowie z Ukrainy stały/li się obiektem dyskryminacji oraz celem wojny informacyjnej, która towarzyszy konfliktowi zbrojnemu u naszego wschodniego sąsiada. Przykłady działań dezinformacyjnych przybliżamy w dalszej części raportu.

Źródłem uprzedzeń i dyskryminacji wobec członków społeczności romskiej w Polsce są obiegowe opinie na ich temat. Powielane od wieków, umocniły się jako powszechnie panujące stereotypy, z których wiele ma istotny

wpływ na potoczny sposób myślenia o tej mniejszości współcześnie (Gerlich, Krzyżanowski, 2019: 25-26). Do najpopularniejszych wyobrażeń o Romach i Romkach zaliczyć można przekonanie o ich „lenistwie" i „nieróbstwie", a co z tym idzie, o nadmiernym wykorzystywaniu programów opieki społecznej (Gerlich, Krzyżanowski, 2019: 34). Inne, utrwalone w społeczeństwie opinie o społeczności romskiej dotyczą przestępczości. Przeświadczenie o powszechnym złodziejstwie i tendencji do oszukiwania ma aż 67 procent badanych (Bilewicz, Marchlewska, Soral, Winiewski, 2014).

Warto zauważyć, że ogromną rolę w procesie kształtowania się wyobrażenia o społeczności romskiej mają również stereotypy „pozytywne"[1], które opisujemy szczegółowo w dalszej części raportu. Mimo ich istnienia, według badań opinii publicznej, społeczność romska jest na trzecim miejscu w rankingu najbardziej nielubianych grup społecznych przez etnicznie polską część społeczeństwa (CBOS, 2024). Ten stan rzeczy sprzyja nie tylko dyskryminacji, ale również bezkrytycznemu przyjmowaniu treści dezinformacyjnych dotyczących tej mniejszości.

Pomimo wielosetletniej historii społeczności romskiej w Polsce, powszechna wiedza na jej temat w dalszym ciągu pozostaje znikoma. Często jest też ona oparta na nieprawdziwych informacjach i stereotypach, które nie znajdują pokrycia w rzeczywistości. Co więcej, wiele opracowań dotyczących społeczności romskiej ma charakter antagonizujący, skupiając się na różnicach między etnicznymi Polakami i Polkami a ich romskimi współobywatelami. Niniejszy rys historyczny stanowi wprowadzenie do raportu, którego celem jest naświetlenie współczesnych uprzedzeń, stereotypów, oraz dezinformacji dotyczących społeczności romskiej, jakie obecne są w przestrzeni debaty publicznej w Polsce.

1 W niniejszej publikacji określenie „pozytywne stereotypy" zostało ujęte w cudzysłów, ponieważ podzielamy opinie trenerów i trenerek antydyskryminacyjnych, iż każdy stereotyp upraszcza, uogólnia rzeczywistość i w konsekwencji prowadzi do błędnych wyobrażeń o różnych osobach i społecznościach. Zob. więcej: *Edukacja Antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, pod red. M. Branki, D. Cieślikowskiej, Warszawa-Kraków 2023, s. 41-42.

Czym jest dezinformacja?

Pojęcie „dezinformacja" ma swoje korzenie w języku rosyjskim. Termin powstał poprzez dodanie przedrostka zaprzeczającego „dez-" do słowa „informacja" (ros. *dezinformatsiya*). Prawdopodobnie słowa tego użyto jeszcze przed 1925 rokiem w formie czasownika „dezinformować", opisując czynność świadomego wprowadzania w błąd. Pojęcie to pojawiało się w radzieckiej Rosji w kontekście działań tajnej policji, a później, po drugiej wojnie światowej, w odniesieniu do Ochrany, instytucji która zajmowała się tropieniem przeciwników politycznych i organizowaniem prowokacji. W Polsce pierwsza definicja dezinformacji pojawiła się w 1929 roku w instrukcji dla Wojska Polskiego (Pepłoński, 2011: 335). W języku angielskim pojęcie *disinformation* (z rosyjskiego tłumaczenia) pojawiło się w amerykańskiej prasie za przyczyną radzieckiego zbiega Waltera Krivitsky'iego, oficera wywiadu, który uciekł na Zachód w 1937 roku. O dezinformacji wspomniał on, między innymi, w swojej książce *W tajnej służbie Stalina*, która została po raz pierwszy wydana w 1939 roku. W jego ujęciu nadrzędnym celem dezinformacji było podkopanie „moralnego stanu przeciwnika" (Krywicki, 1998: 194).

Dynamiczny rozwój naukowy oraz gospodarczy w xx wieku, a także związane z nim przemiany społeczne sprawiły, że definicja pojęcia dezinformacja rozszerzyła się, zwłaszcza wraz z rozwojem środków masowego przekazu. Dezinformację spotyka się już nie tylko w dziedzinie wojskowości, ale także jako narzędzie wykorzystywane przez rządy państw, grupy przestępcze lub biznesy, w tym wielkie koncerny takie jak, na przykład, gigant komunikacyjny ExxonMobil Corporation czy dużych producentów wyrobów tytoniowych. Według raportu Światowego Forum Ekonomicznego jednym z największych zagrożeń w perspektywie najbliższych lat będą dezinformacja oraz jej produkt, tak zwane, *fake newsy*, fałszywe informacje. Według autorów raportu najdotkliwszymi skutkami dezinformacji będą pogłębione podziały społeczne, wzrost przemocy o podłożu ideologicznym i światopoglądowym, oraz wzrost politycznych represji (Globalny Raport o Ryzyku, 2024).

W ciągu ostatnich lat na temat dezinformacji patrzy się przede wszystkim przez pryzmat sztucznej inteligencji. Rozwój AI oraz, związana z nim, rosnąca dostępność tej technologii doprowadziły do zalewu Internetu, a zwłaszcza social mediów wytworami sztucznej inteligencji (zob. Chen, Xiao, Kumar 2023), także w kontekście problematyki wojen informacyjnych. Według socjolożki, Lucie Jarkovskiej „dezinformacja jest częścią tego co nazywamy wojną informacyjną – strategią mającą na celu wytworzenie alternatywnej rzeczywistości, w obrębie której prawda podlega relatywizacji i nie można wierzyć żadnym wiadomościom" (2020: 139).

Na potrzeby niniejszego raportu przyjmujemy definicję dezinformacji sformułowaną przez Europejską Agencją Cyberbezpieczeństwa (ENISA), według której dezinformacja to **„...nieprawdziwe, niedokładne lub wprowadzające w błąd informacje rozpowszechnione w Internecie [i mediach], zaprojektowane, przedstawione i promowane w szkodliwym celu lub dla zysku"** (European Commission, 2018).

Dezinformacja a grupy mniejszościowe i dyskryminowane

W okresie pandemii oraz w wyników eskalacji wojny w Ukrainie zaobserwowano w Polsce wzrost przypadków dezinformacji. W efekcie tych wydarzeń „odżyły" liczne historyczne wzorce dezinformacji, w tym, między innymi, mechanizm szukania „kozła ofiarnego" na którym napięcia społeczne mogłyby się zogniskować. Rola jaką przyjmuje na siebie „kozioł ofiarny" jest szczególnie istotna w sytuacji napięć, kryzysów i konfliktów, ale również okresów okołowyborczych. W momencie zagrożenia dana wspólnota typuję ofiarę (jednostkę, lub grupę), która staje się obiektem zbiorowego ataku. Grupa atakująca uważa, że to właśnie „kozioł ofiarny" jest winny zaistniałej sytuacji, i aby ją naprawić należy go zneutralizować. Akty neutralizacji mogą odbywać się przez wykluczenie z życia społecznego, wypędzenie z miejsca zamieszkania lub lincz, w którym oskarżeni mogą nawet stracić życie. Historycznie, rolę kozła ofiarnego odgrywały mniejszości etniczne, narodowe, wyznaniowe, seksualne oraz inne społeczności dyskryminowane i wykluczone. W sytuacjach zwiększonych napięć społecznych i ogólnego poczucia zagrożenia mechanizm szukania kozła ofiarnego może zadziałać bardzo szybko, a mniejszości są szczególnie narażone na dyskryminację i przemoc. (zob. np. Stoler 2021 o kontekście kolonialnym, Zaremba 2012 o okresie powojennym w Polsce, Tokarska-Bakir 2012, Gross 2008, Zawadzka 2023 o przemocy antysemickiej, Caban 2008, Kościańska i Petryk 2022, Mirga 1997, 1998 o przemocy antyromskiej, Girard 1991 o mechanizmach przemocy w czasach kryzysu).

Istotnym przykładem dezinformacji z przeszłości, który wciąż jest adekwatny, jest problem fałszywych informacji dotyczących społeczności **żydowskiej**. W trakcie epidemii dżumy, która trawiła Europę w XVI wieku, popularne było przekonanie, że to Żydzi zatruwają ujęcia wody pitnej. Przeświadczenie to doprowadziło to do serii pogromów na ludności żydowskiej (W. Laqueur, 2006).

Z kolei w przypadku pandemii koronawirusa COVID-19 dochodziło m.in. do stygmatyzacji **osób pochodzenia azjatyckiego** (K. Dhanani, H. Franz, 2020). Najbardziej tragicznym w skutkach przykładem dezinformacji w XX wieku była polityka nazistowskich Niemiec wobec **Żydów i innych mniejszości**. Upokorzeni Niemcy po przegranej I wojnie światowej, a następnie Wielkim Kryzysie Gospodarczym, znaleźli swojego „kozła ofiarnego" między innymi

w społeczności romskiej. Podczas II wojny światowej nastąpił **romski Holokaust**. Według różnych szacunków zamordowanych zostało wówczas od 50 do 80 procent populacji romskiej w Europie.

Zanim jednak naziści zaczęli masowo mordować członków europejskich mniejszości żydowskich i romskich, przeprowadzili Akcję T4, która polegała na likwidacji osób z niepełnosprawnościami fizycznymi i psychicznymi. Media odegrały kluczową rolę w procesie dehumanizacji osób niepełnosprawnych, co było kluczowe dla społecznej akceptacji tego programu. Nazistowska propaganda systematycznie przedstawiała te osoby jako „życiowe obciążenie" dla społeczeństwa, sugerując, że ich egzystencja jest bezcelowa, a koszty ich utrzymania są zbyt wysokie. Akcję T4 opisuje się jako etap próbny, który pozwolił udoskonalić „technologię" masowego zabijania w obozach koncentracyjnych (M. Burleigh, 1994).

Innym sztandarowym przykład dezinformacji są mity dotyczące osób **czarnoskórych**. W USA mity te dotyczą, na przykład, genetycznie uwarunkowanej skłonności do przemocy, jaką mają się cechować osoby czarne. Fałszywe informacje na temat czarnych były i nieraz nadal są, powielane przez amerykańskie mediach i niektóre ugrupowania polityczne. Jednym z najgłośniejszych przypadków jest kampania dezinformacyjna z lat 90. XX wieku, w ramach której niektóre media i politycy rozpowszechniali narrację o czarnych „superpredatorach", czyli młodych czarnoskórych przestępcach, którzy mieli być szczególnie brutalni i niebezpieczni. Te dezinformacyjne stwierdzenia były użyte jako argument za wprowadzeniem ostrzejszych przepisów prawa karnego, a także polityki „twardej ręki" wobec młodzieży, co prowadziło do wzrostu liczby osób skazanych i osadzonych w więzieniach (Lauri Kochis, 2021). Inny przykład to fałszywe twierdzenia, że czarni masowo kradną tożsamość lub są głównymi sprawcami oszustw finansowych. Tego rodzaju dezinformacje były używane do budowania nieuzasadnionych obaw i uprzedzeń wobec czarnoskórej mniejszości (Alex Kotlowitz, 1991). Niektóre źródła szerzyły wówczas fałszywe informacje sugerujące, że polityka na rzecz równości rasowej i praw mniejszości jest przyczyną wzrostu przestępczości. Tego rodzaju narracje były wykorzystywane do osłabienia poparcia dla polityki antydyskryminacyjnej i państwowej oferty pomocy społecznej (Michelle Alexander, 2010). Najnowsze badania wskazują, że istnieje znaczące podobieństwo między sytuacją społeczności romskiej w Europie a sytuacją czarnej mniejszości w Stanach Zjednoczonych (zob. np. Chang i Rucker-Chang 2020, Imre 2005, Rucker-Chang 2021, West Ohueri 2016, omówienie: Kościańska i Petryk 2022).

Przykładem plotki, która doprowadziła do eskalacji przemocy wobec społeczności romskiej w Polsce był przypadek Mławy. W 1991 roku młodzieniec o pochodzeniu romskim, doprowadził do śmiertelnego w skutkach wypadku. Chłopak uciekł z miejsca zdarzenia i pomimo, że w końcu zgłosił się na

policję, niektórzy mieszkańcy Mławy, uznali że wymiar sprawiedliwości nie zdoła go odpowiednio ukarać. Postanowili, że zemszczą się na lokalnej społeczności romskiej[1] (Kościańska i Petryk 2022, Mirga 1997).

Innym przykładem jest działalność niektórych polskich mediów. W 2011 roku „Gazeta Krakowska" opublikowała artykuł pod tytułem *Kraków: Romowie rozbili obóz. Żywią się łabędziami?* (Agaciak, 2011). Autor tekstu „sugeruje", że romskie dzieci i dorośli polują i zjadają ptactwo wodne łabędzie i kaczki. Informacja o zjadaniu łabędzi nie została potwierdzona, a patrole policji i straży miejskiej, które skontrolowały obozowisko, nie znalazły żadnych dowodów na kłusownictwo. Mimo to, artykuł nie został usunięty, a zawarte w nim fałszywe informacje nie zostały sprostowane. Clickbaitowy tytuł również nie uległ zmianie. Co ciekawe, podobne plotki rozpuszczano na temat Polaków i Litwinów w Wielkiej Brytanii. Ich wynikiem była organizacje przez lokalne społeczności obywatelskich patroli, których celem była ochrona lokalnego ptactwa przed barbarzyńskimi migrantami. Narracje tego typu na temat społeczności migranckich z Europy Środkowo-Wschodniej pojawiały się regularnie w latach poprzedzających Brexit, oddając, a po części być może też będąc źródłem antyunijnych nastrojów.

Jednym z ważniejszych współczesnych przykładów jest dezinformacja dotycząca **społeczności muzułmańskich**. Fałszywe informacje oczerniające muzułmanów i muzułmanki zalały przestrzeń debaty publicznej po atakach terrorystycznych Al-Kaidy, które miały miejsce w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii na początku lat 2000. Społeczność muzułmańska stała się ofiarą zalewu fałszywych informacji na jej temat w efekcie „wojny z terrorem" jaką zachodnie potęgi wypowiedziały terrorystom. W wyniku medialnej i społecznej nagonki w pierwszej dekadzie lat 2000 doszło do licznych ataków na wyznawców i wyznawczynie islamu, a także na osoby o ciemniejszej karnacji i kolorze włosów. Fałszywe informacje były rozpowszechniane przez skrajnie prawicowe grupy oraz agentów państw trzecich, których celem była polaryzacja społeczeństwa (Lean, 2017). Podobnie, w wyniku zlokalizowania ogniska pandemii COVID-19 w Chinach na całym świecie doszło do szeregu przypadków dyskryminacji, stygmatyzacji, oraz aktów przemocy skierowanych wobec **mniejszości azjatyckich** (Dhanani, Franz, 2020).

Kiedy w 2022 roku Rosja zaostrzyła swoją agresję na Ukrainę, Polska mierzyła się z innym kryzysem migracyjnym na granicy z Białorusią. W obliczu nowego kryzysu uchodźczego związanego z wojną w Ukrainie kraj zalała fala dezinformacji wymierzonej w migrantów i uchodźców, a także w społeczność romską.

1 Więcej o mechanizmach dyskryminacji od słowa do przemocy (Dąbrowska, Grabowska i Kościańska 2015).

Dezinformacja oparta na płci i tożsamości[2]

Gendered disinformation to specyficzna forma dezinformacji, w której fałszywe, wprowadzające w błąd lub zmanipulowane treści dotyczą w szczególności określonych kategorii płciowych, a ich celem jest często wzmocnienie nierówności między płciami lub utrwalenia krzywdzących stereotypów na ich temat. Jest to zjawisko, które łączy w sobie aspekty zarówno dezinformacji, jak i mowy nienawiści opartej na płci. Podobnie jak w innych przypadkach, występuje ono często w Internecie. Celem upłciowionych przypadków dezinformacji są w szczególności kobiety, zwłaszcza te aktywnie włączające się w życie publiczne (U.S. Department of State, 2023). Dobrym przykładem jest tutaj okres poprzedzający wybory prezydenckie w Stanach Zjednoczonych w 2016 roku, kiedy o fotel prezydencki starała się Hillary Clinton. Fałszywe informacje pojawiające się na jej temat sugerowały, że była ona zaangażowana w działalność przestępczą (między innymi w ramach, tak zwanego *Pizzagate*). Ich treść często nawiązywała do płci kandydatki, starając się podważyć jej wiarygodności podkreślając jej słabość, która miała rzekomo wynikać z faktu, że jest kobietą.

Gendered disinformation nie uderza tylko w jednostki, ale także osłabia zaufanie do całych grup społecznych. Tworzy przestrzeń debaty publicznej w której głosy kobiet są mniej słyszalne i mniej akceptowalne. Skutki takich działań mają długofalowy charakter, prowadząc do wykluczania kobiet z ról decyzyjnych i umacniania patriarchalnych struktur społecznych (Wardle, Derakhshan, Council of Europe, 2017, s. 37).

Choć *gendered disinformation* najczęściej dotyka kobiety, mężczyźni również bywają jej ofiarą. W takich przypadkach dezinformacja często uderza w tradycyjne koncepcje męskości, manipulując opinią publiczną na temat mężczyzn w określonych zawodach, rolach społecznych czy politycznych. Prezydent Francji Emmanuel Macron był celem kampanii dezinformacyjnych, które podważały jego męskość ze względu na wiek jego żony Brigitte, która jest od niego znacznie starsza. Narracje te często opierały się na insynuacjach dotyczących jego orientacji seksualnej, sugerując, że jest „zbyt miękki" lub „niedostatecznie męski" na lidera, co miało podważyć jego autorytet i wpłynąć na jego wizerunek publiczny (Wardle, Derakhshan, 2017).

Do tej pory w analizach dezinformacji o społeczności romskiej nie brano pod uwagę płci. Wielokrotnie analizowano medialny obraz tej społeczności odnosząc się do niej jako całości, nie patrząc na różnice między narracjami, które dotyczą Romów, a tymi dotyczącymi Romek. Jest to istotny brak,

2 ang. GIBD – *Gender and Identity-Based Disinformation* lub *Gendered disinformation*.

ponieważ *gendered disinformation* odgrywa znaczącą rolę w marginalizacji społeczności romskiej. Jak pokazujemy w tym raporcie, wiele z fałszywych informacji, które pojawiają się na temat jej członków, ma bezpośredni związek z płcią.

Być w mniejszości – co to oznacza? Stygmatyzacja i jej konsekwencje

Pod względem różnorodności, Polskę określa się często jako kraj niemal homogeniczny. Ten stan rzeczy powoli zaczyna się zmieniać, biorąc pod uwagę ostatnio rosnącą liczbę osób migrujących do kraju za pracą lub w związku z wojnami czy zmieniającym się klimatem. Mniejszość romska jest jedną z czterech mniejszości etnicznych zamieszkujących Polskę i zarazem najliczniejszą z nich. Według międzynarodowych badań, prawie połowa badanych Romów i Travellersów[1] doświadczyła nękania motywowanego nienawiścią (FRA, 2020). Szczególny rodzaj wykluczenia, który dotyka osoby ze społeczności romskich określany jest jako **antycyganizm** (IHRA, 2020). **Romofobia** dotyczy głównie uprzedzeń, które mogą doprowadzić do dyskryminacji. Te dwa terminy często używane są zamiennie.

Należy podkreślić, że osoby ze społeczności romskich narażone są również na intersekcjonalną, czyli wielokrotną dyskryminację. Jej powodem może być nie tylko pochodzenie etniczne, ale również płeć, występująca niepełnosprawność czy orientacja seksualna. Na przykład, podczas ostatnich działań pomocowych po eskalacji konfliktu w Ukrainie, ukraińskie społeczności romskie doświadczały w Polsce wykluczenia zarówno ze względu na pochodzenie romskie, jak i narodowość ukraińską.

W latach 50 XX. wieku, profesor psychologii, Gordon Allport po raz pierwszy zwrócił uwagę, że występuje pewien charakterystycznych zespół cech u osób z mniejszości, które w swoim życiu były narażone na prześladowanie. W 2003 roku Ian Meyer opublikował artykuł, w którym zdefiniował stres mniejszościowy, jako przewlekły, kumulujący się stres związany ze stygmatyzacją, który mogą spowodować obiektywne zdarzenia, między innymi, prześladowanie lub dyskryminacja, a także reakcja na nie, takie jak, na przykład, zinternalizowany wstyd. Konsekwencją długotrwałego narażenia na stres mogą być poważne problemy zdrowotne (Meyer, 2003). I chociaż artykuł Meyera dotyczył głównie osób nieheteronormatywnych, to mechanizm działania chronicznego napięcia wywołanego wykluczeniem społecznym jest taki sam dla wszystkich osób, które dotyka dyskryminacja.

Potwierdzono, że osoby romskiego pochodzenia doświadczają chronicznego obciążenia stresem, który prowadzi do stanów depresyjnych i lękowych (Orton et al., 2019). Ciekawą propozycją opisu emocji, które doświadczają

1 Lud pochodzenia irlandzkiego zamieszkujący głównie Wyspy Brytyjskie, prowadzący koczowniczy tryb życia. W wielu międzynarodowych dokumentach wymieniani są obok Romów ze względu na podobną sytuację społeczną i zagrożenie wykluczenie społecznym. W przeszłości, niektóre grupy romskie w Europie również prowadziły, bardzo podobny, wędrowny tryb życia.

Romowie i Romki jest koncept romskiego lęku, czyli *Romani Dar*. Termin został zaproponowany przez dwie badaczki o romskim pochodzeniu, Sonię Styrkacz i Monikę Szewczyk. Jest to specyficzny rodzaj lęku, który sprawia, że osoby romskiego pochodzenia żyją w permanentnej gotowości na zagrożenie, starając się przewidzieć i zawczasu zapobiec potencjalnym problemom i niebezpieczeństwom (Fiałkowska, Jóźwiak, Mirga-Wójtowicz, Styrkacz, Szewczyk 2024).

Stres mniejszościowy mogą powodować lub pogłębiać niektóre informacje medialne czy różne formy **mowy nienawiści** (ang. *hate speech*), takie jak, na przykład, negatywne komentarze na forach internetowych czy w mediach społecznościowych. Koncept *hate speech* obejmuje różne formy wypowiedzi, które propagują lub usprawiedliwiają nienawiść na tle rasowym, ksenofobię, islamofobię, antysemityzm i inne formy nienawiści bazujące na uprzedzeniach wobec określonych grup społecznych (Council Of Europe, 1997). Od 2000 roku Rada Europy zwraca szczególną uwagą na mowę nienawiści w Internecie i związany z nią rozwój cyberprzestępczości, która bazuje na groźbach o podłożu rasistowskim oraz ksenofobicznym (Council of Europe, 2000). Badacze i badaczki wskazują, że mowa nienawiści istotnie wpływa na poziom społecznego wykluczenia wobec grup mniejszościowych (Mullen, Rice 2003). Co więcej, może ona również być doświadczeniem traumatycznym dla jej adresatów (Leets i Giles, 1997).

Jednym z najnowszych przykładów negatywnej sytuacji mniejszości romskiej w Polsce jest historia strachu przed pogromem, którego doświadczyły dwie młode kobiety romskie w 2020 roku. Kiedy osoba z lokalnej romskiej społeczności spowodowała poważny wypadek samochodowy, obawiały się one o bezpieczeństwo swoje i swoich rodzin. Ich lęk przed linczem wynikał nie tylko z ich własnego życiowego doświadczenia, ale również z mogącej się pojawić nagonki medialnej, która doprowadziłaby do nienawistnych ataków na romską społeczność. Polska Rada Etyki Mediów jasno zaznacza, że nie powinno się podawać narodowości czy pochodzenia etnicznego sprawców, jeśli nie ma ono nic wspólnego z opisywanym wydarzeniem (REM, 2020), ponieważ jej podanie może prowadzi do wzrostu dyskryminacji wobec danej grupy. Pomimo tego nadal pojawiają się informacje medialne, w których określa się pochodzenie sprawców, w tym również członków społeczności romskiej. Rosalina Todorova i Lilia Jakova w swoim raporcie o dezinformacji skierowanej wobec społeczności romskiej w Bułgarii, podkreślają, że społeczność romska musi być uświadamiana o niebezpieczeństwach, jakie niesie negatywna i nieprawdziwa medialna retoryka, ale również społeczeństwo większościowe musi zdawać sobie sprawę z konsekwencji, jakie mogą nieść ze sobą fałszywe informacje medialne (Todorova, Yakova, 2022).

Przykłady dezinformacji ze względu na płeć wobec osób pochodzenia romskiego

1. *Awantura pomiędzy Polakami i Romami: jedna osoba zatrzymana [NAJNOWSZE FAKTY, WIDEO, FOTO]*, artykuł na portalu Hej.Mielec.pl

W Mielcu w czerwcu 2021 roku miał miejsce głośny konflikt z udziałem osób ze społeczności romskiej. Jego źródłem była bójka dwójki nastoletnich chłopców (nie-Roma i Roma), która miała miejsca na początku miesiąca. Chłopiec romski wybił 2 zęby nie-romskiemu nastolatkowi. Sprawa trafiła do sądu rodzinnego, a w Mielcu na ścianach budynków zaczęły pojawiać się napisy skierowane przeciwko mniejszości romskiej. Pod koniec miesiąca, 27 czerwca, matka pobitego chłopca przyprowadza ze sobą na osiedle Miasteczko Młodego Robotnika (MMR), gdzie mieszkają rodziny romskie, nieznaną liczbę uzbrojonych osób nie-romskiego pochodzenia. Sąd rodzinny nie wydał wtedy jeszcze wyroku w sprawie. Dochodzi do konfrontacji osób ze społeczności romskiej i nie-romskich mieszkańców. Nie-romska grupa przybyszy oczekuje wydania chłopca romskiego, który jest winny pobicia, aby dokonać na nim samosądu. Społeczność romska zaczyna bronić się, wobec czego wywiązuje się bijatyka z udziałem ok. 200 osób. Na miejsce przyjeżdża około 10 radiowozów. Romski kierowca uciekając wjeżdża w tłum blokujących ulicę nie-romskich mieszkańców Mielca, ale nikt nie doznaje obrażeń.

Po przyjechaniu na miejsce policji sytuacja uspokoiła się. Kierowca romskiego pochodzenia składa zeznania odnośnie swojego niebezpiecznego manewru – tłumaczy, że bał się, a w samochodzie miał dziecko, które próbował wywieźć z miejsca, gdzie miała miejsce bijatyka. Kobieta, która przyprowadziła grupę nie-romskich mężczyzn na osiedle MMR została później rozpoznana przez mieszkańców tego osiedla i doprowadzona na komendę, przesłuchana, po czym ją zatrzymano, a następnie postawiono zarzuty. Rzecznik Prasowa Policji w Mielcu podaje, że osoby, które przyszły wraz z tą kobietą na osiedle MMR nie zostały zidentyfikowane.

Autor publikacji w portalu Hej.Mielec.pl, która opisuje to zajście, sugeruje że to Romowie pojawili się w miejscu swojego zamieszkania „uzbrojeni" w pałki. Nie wspomina o tym czy i jak uzbrojeni byli nie-Romowie wprowadzając czytelników w błąd, że to romscy mężczyźni byli agresorami. Ze wstępu do artykułu nie wynika, że to nie-Romowie przyszli dokonać samosądu, co jest kluczowym elementem całej historii:

„Do starcia grupy Polaków i Romów doszło w niedzielę wieczorem na osiedlu MMR w Mielcu. W trakcie zajścia miało miejsce celowe potrącenie samochodem kilku osób.

Grupa kilkudziesięciu Romów uzbroiła się w pałki, sytuacja została opanowana dopiero po pojawieniu się policji. Romowie oświadczają, że zostali zaatakowani przez uzbrojonych Polaków".

W tym fragmencie klarownie widać, gdzie autor publikacji wprowadza czytelnika w błąd, podając fałszywą chronologię wydarzeń. O niebezpiecznym manewrze samochodowym pisze jak o celowym potrąceniu, dokonując oceny sytuacji niezgodnie z faktami i obwiniając romskiego mężczyznę, który nie jest agresorem w tym zajściu. Kiedy autor odwołuje się do źródła konfliktu, czyli bójki w lokalnym parku, nadmienia, że: „*Nasza redakcja otrzymywała wówczas informacje sugerujące, że awantura nastolatków nie była jedynym takim incydentem w Parku Leśnym. Oficjalnie takich donosów nikt nie potwierdza*". Publikując niesprawdzone informacje insynuuje agresywność społeczności romskiej, tworząc kolejną dezinformację. W dalszej części artykułu nie jest podane kogo mają dotyczyć inne incydenty w Parku Leśnym. Nie wiadomo, czy ma to jakiekolwiek znaczenie w tej historii, ale autor buduje napięcie w taki sposób, że skutkiem może być uznanie Parku Leśnego za miejsce niebezpieczne, ponieważ pojawiają się tam regularnie romscy, agresywni nastolatkowie.

Dalej w publikacji autor wspomina o istnieniu stałych patroli policyjnych na romskim osiedlu. Historia na tym etapie została już zmanipulowana do takiego stopnia, że odbiorca może sądzić, że to Romowie są tak agresywni, że konieczne jest pilnowanie ich przez policjantów. Autor podsumowuje zdarzenie informacją od przedstawiciela Komendy Powiatowej Policji w Mielcu, że nikt nie doznał obrażeń.

Jako dodatek do artykułu autor udostępnia nagranie przesłane przez czytelnika, które przedstawia niebezpieczny manewr kierowcy romskiego. Następnie pisze, że mieszkańcy MMR mieli zidentyfikować kierowcę jako Roma. Wspomina, że kierowca został szybko przesłuchany. Jeszcze raz podkreśla, fakt potwierdzenia pochodzenia etnicznego kierowcy oraz to, że do tej pory nie zgłosiła się żadna osoba poszkodowana w wyniku tego zdarzenia.

Kolejne części tekstu zostały dodane prawdopodobnie po krytycznych głosach czytelników informujących o niezgodnym z rzeczywistością opisie zajścia: „*Czytelnicy hej.mielec.pl wskazują dzisiaj, że to Romowie zostali napadnięci przez grupę Polaków. Sami Romowie oświadczyli, że napastnicy także byli uzbrojeni. Na teren osiedla MMR miała ich przyprowadzić kobieta, która została przez mieszkańców MMR rozpoznana. Nieoficjalne informacje mówią, że została już zidentyfikowana i doprowadzona na komendę Policji, gdzie trwają z jej udziałem czynności.*" Autor publikacji podaje dalej, że kobieta miała kierować groźby w stosunku do romskiej społeczności.

Mimo otrzymanych od czytelników uwag, autor publikacji nie koryguje wcześniejszych fragmentów tekstu, które w dalszym ciągu przedstawiają błędną wersję wydarzeń, w której agresorami są Romowie. Manipulacja

obecna jest także w sferze wizualnej. W galerii jest wiele zdjęć policjantów w obecności romskiej społeczności – próżno szukać zdjęć nie-romskich agresorów.

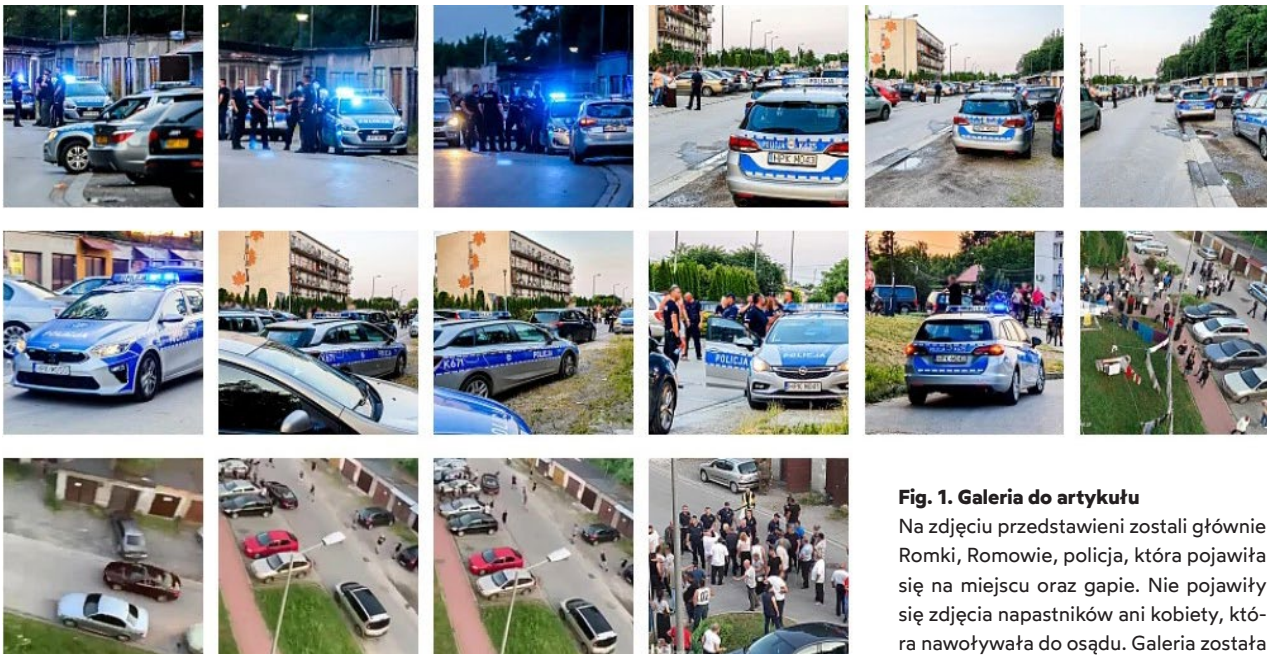

Fig. 1. Galeria do artykułu
Na zdjęciu przedstawieni zostali głównie Romki, Romowie, policja, która pojawiła się na miejscu oraz gapie. Nie pojawiły się zdjęcia napastników ani kobiety, która nawoływała do osądu. Galeria została również uzupełniona o zrzuty klatek z filmu, na których pokazane jest jak romski mężczyzna miał potrącić osoby znajdujące się na ulicy.

Autor artykułu nadal utrzymuje narrację o agresywnych Romach, ignorując fakt, że to oni próbowali się ochronić w miejscu swojego zamieszkania przed kolejnymi atakami ze strony nie-romskiej grupy Mielczan. Pisze, że policjanci „nie pozwolili im [Romom] opuścić osiedla MMR", dalej sugerując, że to Romowie byli agresorami. Robi to mimo tego, że nawet na załączonym do artykułu filmie wyraźnie widać agresywne zachowanie grupy nie-romskiej (na przykład rzucanie przedmiotami w kierunku policji i Romów). Również zdjęcia dołączone do artykułu sugerują czytelnikom, że to Romowie są agresorami, pokazując ich w towarzystwie policjantów. Dobór zdjęć pokazuje, że podczas zdarzenia i publikacji artykułu nie zwracano uwagi na grupę nie-romskich napastników. Autor pod koniec tekstu dodatkowo zaznacza, że to „polscy" mieszkańcy czują się zastraszani przez Romów.

Cały ten artykuł jest sztandarowym przykładem umyślnego wprowadzania czytelników w błąd, manipulowania faktami i siania dezinformacji. Dezinformacja o tych zdarzeniach była niestety dalej udostępniana w mediach ogólnopolskich, które wplatały w swoich publikacjach dodatkowe wątki mające podkreślić stale napiętą sytuację między romską i nie-romską społecznością w Mielcu, nie weryfikując faktów i nie podważając sugerowanego ciągu zdarzeń. Nie mniej, chcemy zwrócić uwagę, że przebieg mieleckiego konfliktu był podobny do dynamiki pogromów na romskiej

społeczności, które miały miejsce, między innymi, w Koninie i Oświęcimiu w 1981 roku oraz w Mławie w 1991 roku.

ŹRÓDŁA:

https://hej.mielec.pl/pl/473_na-sygnale/63604_awantura-pomiedzy-polakami-i-romami-jedna-osoba-zatrzymana-najnowsze-fakty-wideo-foto-.html – 27.06.2021, aktualizacja: 29.06.2021, D.W
https://x.com/mekorro/status/1409246064583004167 – 27.06.2021, mekorro

2. *Młody Cygan staranował pięć aut. A marzył o prawie jazdy*

Anonimowy autor artykułu w „Gazecie Wrocławskiej" opisał sytuację uszkodzenia pięciu zaparkowanych samochodów we Wrocławiu, którego dokonał 19-letni mężczyzna romskiego pochodzenia prowadząc auto nie posiadając prawa jazdy.

W publikacji użyto w nagłówku określenia „taranować", co sugeruje, że osoba, która uszkodziła te samochody, zrobiła to umyślnie. Autor artykułu przypisał jej celową, nieuzasadnioną chęć niszczenia mienia. Dalej w tekście możemy przeczytać fragmenty rozmowy reportera GW ze sprawcą wypadku: – *Proszę napisać, że mój mercedes ma 200 koni mechanicznych* – mówił z dumą i bez odrobiny skruchy naszemu reporterowi młody kierowca mercedesa, który relacjonował przebieg wydarzenia. – *Ten samochód ma tylni napęd, a jezdnia była śliska. Najgorsze, że nie wiem, czy teraz będę mógł robić prawo jazdy, bo do tej pory jeszcze nie zdążyłem zrobić* – dodał podczas rozmowy 19-latek.

Na podstawie tej wymiany zdań reporter uznał, że młody Rom nie ma nawet „odrobiny skruchy", mimo, że w dalszej części sprawca próbuje wyjaśnić przyczyny wypadku. Pochodzenie etniczne mężczyzny jest główną osią artykułu, a jego autor powiela stereotypowy obraz romskiego mężczyzny, który ma być nadzwyczaj agresywny, porywczy, nieodpowiedzialny, a czasami wręcz socjopatyczny.

Warto podkreślić, że w drugiej części artykułu, gdzie autor opisuje dalszy rozwój wydarzeń, używa innego słownictwa, kiedy pisze o tym jak inny kierowca o nie-romskim pochodzeniu uszkodził mercedesa 19-latka. W stosunku do niego, dziennikarz używa określenia „otarł", które sugeruje przypadkowość wykroczenia. Autor w przypadku kierowcy nie-Roma umniejszył jego winę, a w przypadku kierowcy romskiego wyolbrzymił charakter czynu.

Co więcej, galeria zdjęć dołączona do artykułu posiada aż 14 fotografii pokazujących uszkodzone samochody, dokładnie ukazując wszystkie straty. Na jednym z nich starano się pokazać również osoby romskiego pochodzenia – być może członków rodziny, którzy rozmawiali z policjantami.

Zdjęcie 1.

Galeria z 14 zdjęciami pokazującymi w sposób nadmierny skalę zniszczeń

Źródło: https://gazetawroclawska.pl/mlody-cygan-staranowal-piec-aut-a-marzyl-o-prawie-jazdy/ar/c1-14777566

Zdjęcie 2.

Rozmowa z policją – próba pokazania na zdjęciu sprawcy i jego rodziny lub znajomych w towarzystwie policjanta

Źródło: https://gazetawroclawska.pl/mlody-cygan-staranowal-piec-aut-a-marzyl-o-prawie-jazdy/ar/c1-14777566

Autor artykułu zdecydował się nie udostępniać swojego pełnego imienia i nazwiska – użył inicjałów.

ŹRÓDŁO:

https://gazetawroclawska.pl/mlody-cygan-staranowal-piec-aut-a-marzyl-o-prawie-jazdy/ar/c1-14777566 – 10.02.2020, jj

3. Sprawa rzekomej kradzieży czołgu przez ukraińskich Romów

Informacja o tym, że ukraińscy Cyganie mieli ukraść czołg rosyjskiej armii pojawiła się w polskich mediach dnia 27 lutego 2022. Jej źródłem były publikacje w mediach ukraińskich (Kanał 24). W artykule pt. „*Cyganie mieli koło Chersonia ukraść Rosjanom czołg*", opublikowanym na portalu Kresy.pl tego dnia, sam autor, Adam Szabelak poddaje w wątpliwość prawdziwość tej

informacji, a mimo to zostaje ona powielona, prawdopodobnie ze względu na swój wydźwięk humorystyczny. Według ustaleń Stowarzyszenia Pravda.org nie ma dowodów potwierdzających, że takie wydarzenie miało miejsce, a udostępniane na Twitterze (dzisiejsza platforma „X") nagrania mające potwierdzić te zdarzenie nie są ze sobą spójne, nie można zweryfikować ich prawdziwości lub mają znamiona fałszerstwa (miejsce, czas, i osoby na nich przedstawione są bez związku z historią). Na przykład, przedstawiony na jednym z nagrań czołg, który miał być holowany przez ciągnik okazał się być pojazdem opancerzonym.

Zdjęcie 1.

Klatka z filmu z rzekomej kradzieży czołgu, który okazał się pojazdem opancerzonym. Czas i lokalizacja niemożliwe do ustalenia (wg analizy Stowarzyszenia Pravda)"

Źródło (film): https://x.com/kgb_files/status/1498022629814456324

Co więcej, żaden z materiałów podanych jako źródła tej historii nie potwierdza pochodzenia etnicznego jej bohaterów.

Historia kradzieży czołgu przez Romów ukraińskich jest jednym z przykładów, gdzie stereotypizacja romskiej mniejszości – w tym przypadku mężczyzny romskiego pochodzenia – została wykorzystana do **rozluźnienia nastrojów panujących w ogarniętym wojną kraju**. Sprawa ta pojawiła się w dyskursie medialnym w kontekście prowadzonej wojny informacyjnej związanej z wojną w Ukrainie. Potencjalnie informacja miała ośmieszyć wroga i pokazać, że rosyjscy żołnierze nie są w stanie upilnować wojskowego sprzętu oraz paradoksalnie, wzmocnić relacje między ukraińskim

społeczeństwem większościowym i romskim. Bazą do tego rodzaju stereotypizacji jest przeświadczenie o tym, że „wszyscy Romowie kradną", ale tym razem kradną mienie wroga, więc jest to zachowanie pożądane w sytuacji wojny. W jednym z programów telewizji ukraińskiej tego rodzaju „współpraca" mniejszości romskiej ze społeczeństwem większościowym została określana jako dowód na zjednoczenie w obliczu ataku Rosjan na ukraińskie miasta: „*W ukraińskich miastach Ukraińcy nadal odpychają Rosjan. Tym razem w regionie Chersonia dołączyli nawet Cyganie*" – podaje ukraiński portal 24tv.ua.

„Ukradli", „przejęli" czy „skonfiskowali"? Różne **redakcje używają tych określeń naprzemiennie**. W analizowanym artykule z portalu Kresy.pl autor kwalifikuje zdarzenie jako „rzekomą kradzież". Używa sformułowań „telewizja miała otrzymać informację oraz „informacje na ten temat są trudne do zweryfikowania", podając w wątpliwość rzetelność źródła tej informacji. Zacytowany ukraiński portal informacyjny, który opublikował informację na temat tej historii, zrobił to w sposób ogólnikowy. Co więcej, nic nie wskazuje na to, że media ukraińskie próbowały potwierdzić przebieg tego wydarzenia.

Historię tę udostępnił nawet Prezydent Andrzej Duda, którego post na Twitterze („X") wygenerował 3,5 tysięcy komentarzy, 3,2 tysiące udostępnień i 20,3 tysięcy polubień. Prezydent udostępnił link do ukraińskiego portalu 24tv.ua, a ilustrująca go miniatura przedstawia, między innymi, fotografię grupy Romek i Romów (dorosłych i dzieci) nieadekwatną do zamieszczonej treści. Przedstawione na niej kobiety, mężczyzni i dzieci nie są osobami, które ukradły rosyjski czołg. Do ilustracji użyto wizerunku przypadkowych osób romskich, które nie mają nic wspólnego z tą historią. Dezinformująca narracja wokół plotki o kradzieży czołgu bazuje na stereotypach o Romach i Romkach jako złodziejach/złodziejkach, jak również dodatkowo je wzmacnia.

Zdjęcie 2.

Podpis pod zdjęciem na Kanale 24: „Chersońska Roma ukradła Rosjanom czołg". Użyte przez Kanał 24 zdjęcie poglądowe nie przedstawia chersońskich Romów – zdjęcie te zostało zrobione ok. 2007 roku i przedstawia najprawdopodobniej grupę romską sfotografowaną we Lwowie.

Niniejszy przypadek dezinformacji miał największy zasięg w polskich mediach ze wszystkich analizowanych przez nas treści. Artykuły opisujące tę historię pojawiły się w **wielu polskich mediach głównego nurtu, a sama niezweryfikowana informacja o kradzieży czołgu była później wielokrotnie przywoływana przy okazji kolejnych raportów o „kradzieżach" wojskowego sprzętu. W części publikacji na ten temat ich autorzy zwracają uwagę, że rozpowszechnianie treści dezinformacyjnych jest strategią wykorzystywaną przez obie strony jako element wojny informacyjnej w konflikcie rosyjsko-ukraińskim**.

ŹRÓDŁA:

https://www.rp.pl/kraj/art35792371-marek-kozubal-cyganie-ukradli-czolg-czyli-operacja-informacyjna – 02.03.2022 20:25, Marek Kozubal

https://pravda.org.pl/czy-romowie-z-ukrainy-naprawde-ukradli-rosyjski-czolg/ – 1 marca 2022, Stowarzyszenie Pravda, Andrzej Tkacz

https://24tv.ua/ru/pod-kahovkoj-ukrainskie-cygane-ukrali-u-rossijan-tank-mestnye_n1881615 Роман Стек, 27 февраля 2022

https://kresy.pl/wydarzenia/cyganie-mieli-kolo-chersonia-ukrasc-rosjanom-czolg/ 27.02.2022, Adam Szabelak

https://x.com/AndrzejDuda/status/1497899381697257475?s=20&t=0H1AEN7qzPETtKdqcxjGUA 27.02.2022, Andrzej Duda

4. Dezinformacja o „*zorganizowanych grupach z Ukrainy, które przyjeżdżają tylko po to, żeby pobrać świadczenia socjalne*" dotycząca głównie kobiet romskich podróżujących z dziećmi z 2022 roku.

Źródłem dezinformacji w tym przykładzie są wpisy na Facebook'u, Marcina Kowalskiego (ówczesnego radnego Przemyśla) i Wojciecha Bakuna (KUKIZ'15), prezydenta Przemyśla.

We wpisie Marcina Kowalskiego czytamy: „W ostatnim czasie rzuciło mi się w oczy, ale chyba nie tylko mi, że zaczęły odwiedzać Przemyśl tzw. „hordy" Romów ukraińskich…". Użycie pejoratywnego określenia – „hordy" – jednoznacznie wskazuje na próbę dehumanizacji kobiet romskich i dzieci.

Na pięciu zdjęciach, które dołączył on do swojego posta (prezentujemy je poniżej) Kowalski udostępnia wizerunki kobiet i dzieci skupiając się na ukazaniu ich w złym świetle.

Marcin Kowalski - Przewodniczący Rady Miejskiej w Przemyślu – 😠
poirytowany(a).
24 czerwca 2022 ·

W ostatnim czasie rzuciło mi się w oczy, ale chyba nie tylko mi, że zaczęły odwiedzać Przemyśl tzw. "hordy" Romów ukraińskich...

Proceder polega na tym, że Romowie, większości kobiety z malutkimi dziećmi są przywożone do Polski w jednym celu, aby uzyskać nr PESEL, który służy żeby otrzymać wszystkie przyznawane przez Polski rząd świadczenia, 300zł MOPS, 500+ ZUS na każde dziecko, 700 zł KOR (zakupy)

Po załatwieniu wszystkich formalności Romowie opuszczają nasz kraj wracając na Ukrainie i czekają spokojnie na fundusze z Polski, które przychodzą na konto założone wcześniej podczas załatwiania tzw. formalności...

Chciałbym zwrócić się do rządzących naszym krajem z zapytaniem, czy wogóle Ci co pisali na "kolanie" ustawę z formą pomocy dla ludności ukraińskiej przewidzieli możliwy proceder wyłudzeń lub kontroli nad tą całą "niby" pomocą w Polsce!

Oczywiście jestem za pomocą dla ludności ukraińskiej, bo sam od wybuchu wojny w Ukrainie pomagałem ile mogłem, ale nie mogę się patrzeć jak nasz kraj jest bity po tyłku przez ludzi, którzy sprytnie wykorzystują lukę w prawie organizując oficjalnie wycieczki do Polski po pieniądze, po nasze pieniądze!

Najbardziej mi szkoda tych malutkich dzieci, które są wykorzystywane w tym całym procederze śpiąć po dworcach lub różnych innych miejscach...😔

SuperNowości24
TVN
TVN24
POLSAT
Radio RM FM
Radio ZET
Mateusz Morawiecki
Marcin Warchoł
Grzegorz Braun
Paweł Kukiz
Paweł Szramka
Marek Kuchciński
Joanna Frydrych
TVN UWAGA!
Stanisław Tyszka
Konrad Berkowicz
Krzysztof Bosak

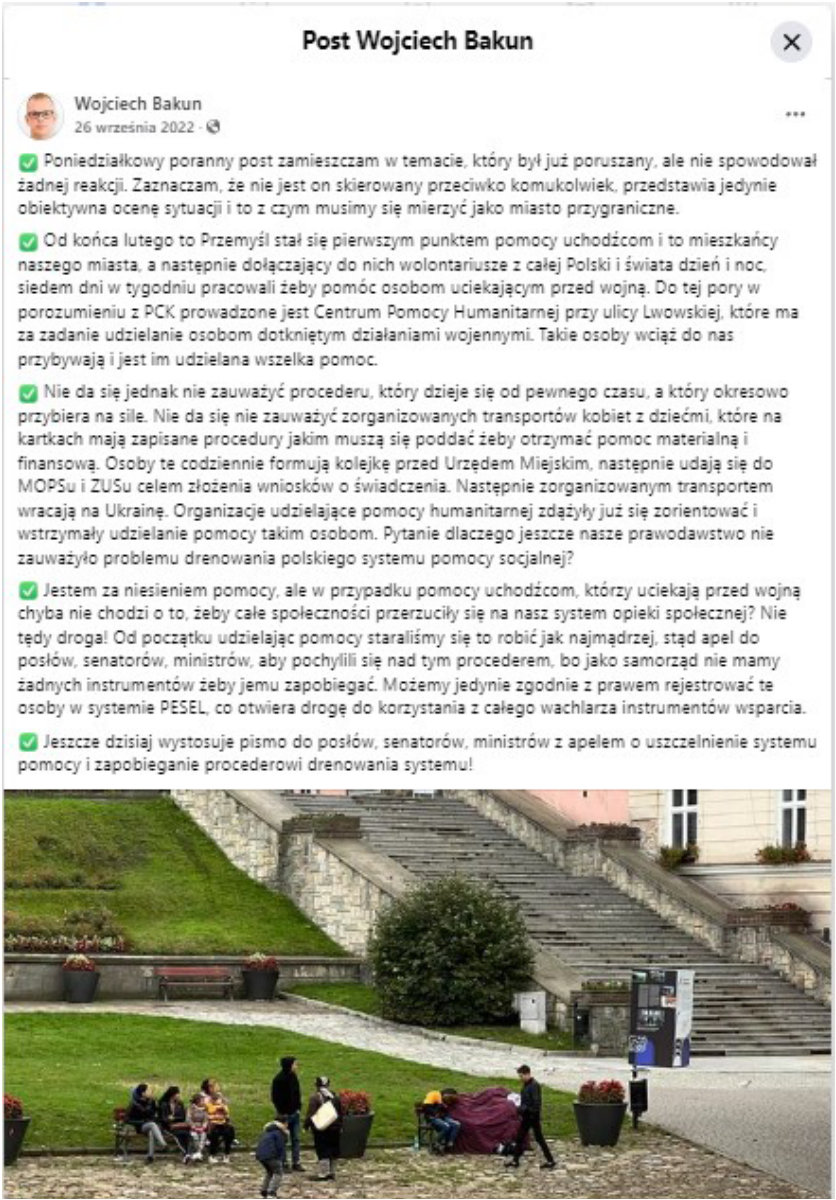
681 393 komentarze 793 udostępnienia

Zdjęcie 1.

Post radnego z Przemyśla, w którym pisze o „hordach" Romów ukraińskich. Radny wielokrotnie zwraca uwagę na pochodzenie osób starających się o zasiłki. Według tych informacji wyłudzenia są domeną romskich kobiet. W celu udowodnienia swoich tez publikuje on zdjęcia kobiet i dzieci, które znajdują się w miejscach publicznych – głównym tematem zdjęć ma być pokazanie zdehumanizowanego obrazu tychże.

Zdjęciom nie towarzyszą żadne informacje potwierdzające, że przedstawione na zdjęciach kobiety dokonały zarzucanych im nadużyć. Polityk udostępniał również zdjęcia romskich dzieci w komentarzach pod własnym postem. Pod jego zdjęciami pojawiły się liczne komentarze zawierające treści o charakterze nienawistnym. Wśród nich pojawiły się, na przykład, stwierdzenia, że Romki i dzieci romskie, o których mowa „to zwierzęta" czy że „już wytrzymać nie można z tymi brudasami, szok", oraz pytania o to „czy hitler byl w błędzie? To polaczki są w obledzie [pisownia oryginalna]" czy „co te ciapaki tu w ogóle robią [pisownia oryginalna]". Do dnia publikacji niniejszego raportu te komentarze oraz im podobne, nie zostały usunięte z profilu Marcina Kowalskiego, ani przez jego właściciela ani przez portal społecznościowy.

Z kolei zdjęcia użyte przez Wojciecha Bakuna w jego poście przedstawiają kobiety i dzieci nieokreślonej przez autora etniczności, które jednak swoim wyglądem przypominają stereotypowy wizerunek osób pochodzenia romskiego. Na zdjęciach widoczne są twarze tych osób, co umożliwia ich identyfikację, narażając nie tylko ich prywatność, ale i bezpieczeństwo.

Post Wojciech Bakun

Wojciech Bakun
26 września 2022 ·

✅ Poniedziałkowy poranny post zamieszczam w temacie, który był już poruszany, ale nie spowodował żadnej reakcji. Zaznaczam, że nie jest on skierowany przeciwko komukolwiek, przedstawia jedynie obiektywna ocenę sytuacji i to z czym musimy się mierzyć jako miasto przygraniczne.

✅ Od końca lutego to Przemyśl stał się pierwszym punktem pomocy uchodźcom i to mieszkańcy naszego miasta, a następnie dołączający do nich wolontariusze z całej Polski i świata dzień i noc, siedem dni w tygodniu pracowali żeby pomóc osobom uciekającym przed wojną. Do tej pory w porozumieniu z PCK prowadzone jest Centrum Pomocy Humanitarnej przy ulicy Lwowskiej, które ma za zadanie udzielanie osobom dotkniętym działaniami wojennymi. Takie osoby wciąż do nas przybywają i jest im udzielana wszelka pomoc.

✅ Nie da się jednak nie zauważyć procederu, który dzieje się od pewnego czasu, a który okresowo przybiera na sile. Nie da się nie zauważyć zorganizowanych transportów kobiet z dziećmi, które na kartkach mają zapisane procedury jakim muszą się poddać żeby otrzymać pomoc materialną i finansową. Osoby te codziennie formują kolejkę przed Urzędem Miejskim, następnie udają się do MOPSu i ZUSu celem złożenia wniosków o świadczenia. Następnie zorganizowanym transportem wracają na Ukrainę. Organizacje udzielające pomocy humanitarnej zdążyły już się zorientować i wstrzymały udzielanie pomocy takim osobom. Pytanie dlaczego jeszcze nasze prawodawstwo nie zauważyło problemu drenowania polskiego systemu pomocy socjalnej?

✅ Jestem za niesieniem pomocy, ale w przypadku pomocy uchodźcom, którzy uciekają przed wojną chyba nie chodzi o to, żeby całe społeczności przerzuciły się na nasz system opieki społecznej? Nie tędy droga! Od początku udzielając pomocy staraliśmy się to robić jak najmądrzej, stąd apel do posłów, senatorów, ministrów, aby pochylili się nad tym procederem, bo jako samorząd nie mamy żadnych instrumentów żeby jemu zapobiegać. Możemy jedynie zgodnie z prawem rejestrować te osoby w systemie PESEL, co otwiera drogę do korzystania z całego wachlarza instrumentów wsparcia.

✅ Jeszcze dzisiaj wystosuje pismo do posłów, senatorów, ministrów z apelem o uszczelnienie systemu pomocy i zapobieganie procederowi drenowania systemu!

Zdjęcie 2.

Post, w którym Wojciech Bakun stawia oskarżenia o drenowanie polskiego systemu pomocy socjalnej. Romskie kobiety nie są tu wspomniane literalnie. Aby podeprzeć swoją tezę wykonano tutaj zdjęcie innym kobietom i dzieciom romskim znajdującym się w przestrzeni publicznej.

Nie ma też pewności, czy na przedstawionych zdjęciach widoczne są osoby, które korzystają z pomocy finansowej, tak jak opisał to Prezydent Przemyśla, czy może są to przypadkowe osoby romskiego pochodzenia, które zostały sfotografowane w celu wzmocnienia twierdzeń autora posta i wzmocnienia efektu straszenia społeczeństwa napływem „obcych". W swoim poście Bakun pisze, że „osoby te codziennie formują kolejkę przed Urzędem Miejskim, następnie udają się do MOPSu i ZUSu celem złożenia wniosków o świadczenia. Następnie zorganizowanym transportem wracają na Ukrainę". Prezydent Przemyśla nie podał źródeł informacji, które na swoim profilu udostępnił, ani dodatkowych informacji uwiarygadniających swoją wypowiedź.

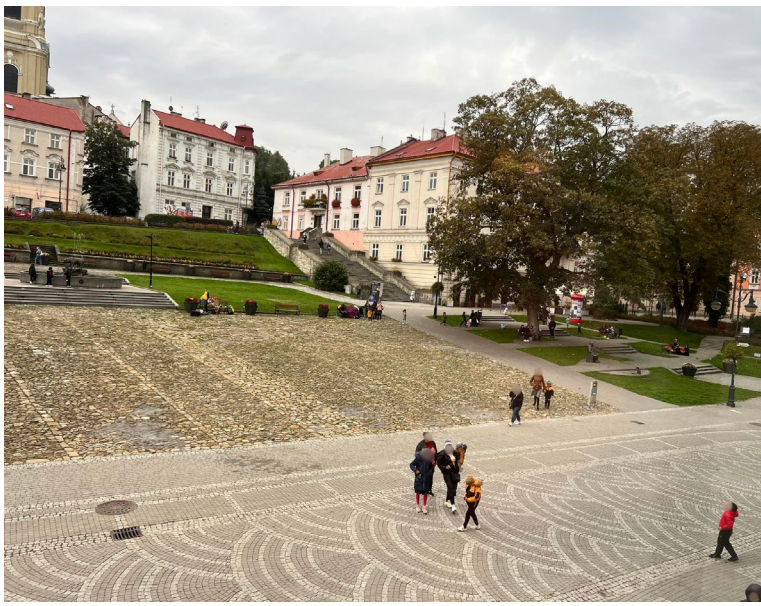
W sytuacji kryzysowej, jaką jest przyjęcie dużej liczby uchodźców oraz uchodźczyń z Ukrainy, taka narracja wzmacnia poczucie strachu przed „obcymi". Celem opisywanych „zorganizowanych grup" miałby być polski system opieki socjalnej, który według prawicowych mediów i przedstawicieli politycznych jest nadmiernie wykorzystywany przez przybyłych. Prezydent Przemyśla umyślnie nie użył w tekście określenia opisującego mniejszość etniczną, być może aby uniknąć oskarżenia o rasizm, jednak zdjęcie załączone w poście na Facebooku przedstawia najprawdopodobniej kobiety i dzieci romskie, i w ten sposób, najczęściej było odbierane przez osoby komentujące post Bakuna. Zawieszone przez niego w poście fałszywe informacje zostały w krótkim czasie rozpowszechnione przez polskie media regionalne i krajowe, znacząco pogorszając problem dezinformacji wymierzonej w społeczność romską w Polsce.

Dziennikarze i dziennikarki, którzy cytowali jego słowa nie zadali sobie trudu aby zweryfikować zamieszczone przez Bakuna „informacje". Mimo rzekomej powszechności

Zdjęcia 3 i 4.

Zdjęcia ukazujące romskie kobiety i dzieci przebywające na ławkach oraz na placu. Widok nie przedstawia scen, które byłyby kontrowersyjne, jednak jest potwierdzeniem uprzedzenia mówiącego o tym, że każda romska kobieta z dziećmi to „obcy" w miejskiej przestrzeni.

opisywanego zjawiska, nie znaleziono uchodźczyń, które miałyby posiadać wspomniane przez prezydenta instrukcje ubiegania się o pomoc społeczną. W polskich mediach nie sposób też znaleźć wypowiedzi samych bohaterów tych doniesień, uchodźców i uchodźczyń romskich z Ukrainy, którzy mogliby pomóc w weryfikacji tych oskarżeń. Autorzy publikacji medialnych nie uzyskali też informacji, kto i w jakim celu miałby organizować takie wyjazdy do Polski. Pozostawiając te kwestie bez wyjaśnienia, media przyczyniły się do podniesienia napięć, agresji i dalszej stereotypizacji społeczności romskiej, a zwłaszcza kobiet romskich. Organizacje pozarządowe zajmujące się wspieraniem uchodźczyń i uchodźców pochodzenia romskiego, wskazywały na wykluczanie ukraińskich osób pochodzenia romskiego z programów pomocowych dla obywateli Ukrainy na podstawie stereotypu dotyczącego wyłudzania pieniędzy przez romskie kobiety.

Z informacji przez nas uzyskanych, romskie uchodźczynie z Ukrainy otrzymywały pomoc od polskich wolontariuszy również w zakresie informacji o dostępnych w Polsce formach pomocy materialnej i finansowej. Nie znalazłyśmy żadnych informacji o rzekomych „organizatorach" wyjazdów, którzy mieli by zwozić do Polski hordy oszustów. Ponad to, sugerowane przez Prezydenta Przemyśla cykliczne podróże po zapomogę same w sobie wiązałyby się z dużymi wydatkami finansowymi, co skłania do poddania w wątpliwość istnienie takich wyjazdów. Z rozmów z uchodźczyniami, które przeprowadziłyśmy wynikało, że wyjazd z Ukrainy organizowały w większości one same (lub rodzina), za własne pieniądze, własnymi samochodami lub środkami transportu publicznego. Z naszego śledztwa wynika, że nie ma żadnych dostępnych danych czy którakolwiek z osób po otrzymaniu świadczeń od rządu polskiego regularnie wraca na terytorium Ukrainy.

Celem dezinformacji szerzonej przez Marcina Kowalskiego i Wojciecha Bakuna wydaje się być przede wszystkim wyrobienie w opinii publicznej przeświadczenia, że romskie kobiety i dzieci stanowią zagrożenie dla polskiego systemu opieki społecznej. W czasach wysokiej inflacji, agresji Rosji na Ukrainę i pandemii COVID-19, społeczność romska z Ukrainy została przez tych polityków użyta jako kozioł ofiarny do rozładowania społecznego niezadowolenie płynącego z nagłego napływu obcokrajowców. Liczba nienawistnych komentarzy skierowanych do ukraińskich Romów i Romek pod postami Marcina Kowalskiego i Wojciecha Bakuna jest naprawdę zatrważająca. Może ona jednak dziwić mniej, jeśli wziąć pod uwagę jawnie antyimigrancki charakter partii KUKIZ'15.

ŹRÓDŁA:

Post udostępniony przez Marcina Kowalskiego w dniu 24.06.2022
www.facebook.com/WspolnieDlaPrzemysla/posts/pfbid02hQ8CojeVDEhLySWPfxVyfUBknNywsw9MgSJYoHSLDqUJsJP65AC4HHFb4JVDYQgPl

Post udostępniony przez Wojciecha Bakuna w dniu 25.09.2022
www.facebook.com/BakunWojciech/posts/pfbid02aP6ffA7MLhjAUqyRYNsT3296YmyN7AknMXkHKwCPmiSJxPbjzhEtw4aAaz5N6sqkl

Udostępnione przez media:
Dzieje się na Podkarpaciu
https://dziejesienapodkarpaciu.pl/romowie-przyjezdzaja-z-ukrainy-do-przemysla-wyludzac-swiadczenia-video/

Wyborcza.pl Rzeszów
https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,28956657,wojciech-bakun-prezydent-przemysla-apeluje-o-uszczelnienie.html

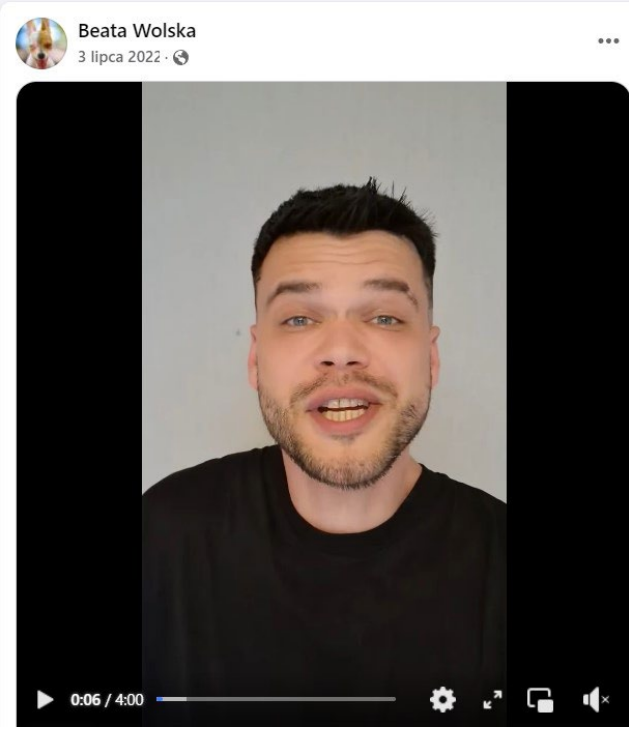
Kresy.pl
https://kresy.pl/wydarzenia/polska/radny-przemysla-alarmuje-o-wycieczkach-romow-z-ukrainy-po-500/

5. Dezinformacja dotycząca kobiet i mężczyzn pochodzenia romskiego w grupie na Facebooku: *Obywatelska Inicjatywa Zerwania z Uprzywilejowaniem Romów w Puławach* założonej przez Prezydenta Puław, Pawła Maja.

W grupie udostępniane są treści upokarzające i ośmieszające kobiety i mężczyzn pochodzenia romskiego. Znajdują się wśród nich materiały graficzne, jak i audiowizualne, w tym liczne, prześmiewcze memy. Społeczność romska przedstawiana jest w sposób stereotypowy. Uwłaczający, podkreślający niski status społeczno-ekonomiczny części jej członków.

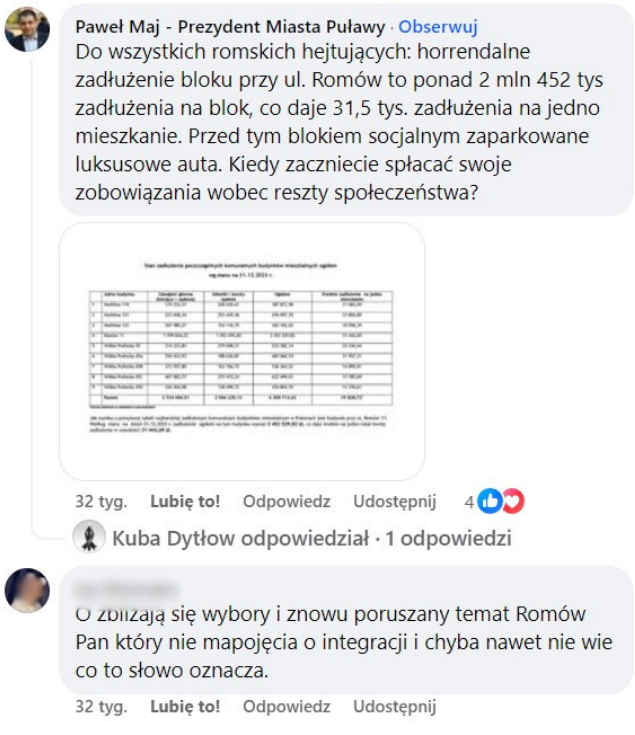
Treści i zdjęcia dehumanizujące Romki i Romów (w tym dzieci) na grupie *Obywatelska Inicjatywa Zerwania z Uprzywilejowaniem Romów w Puławach*
www.facebook.com/groups/1921871751371998/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalinks=3702827709943051

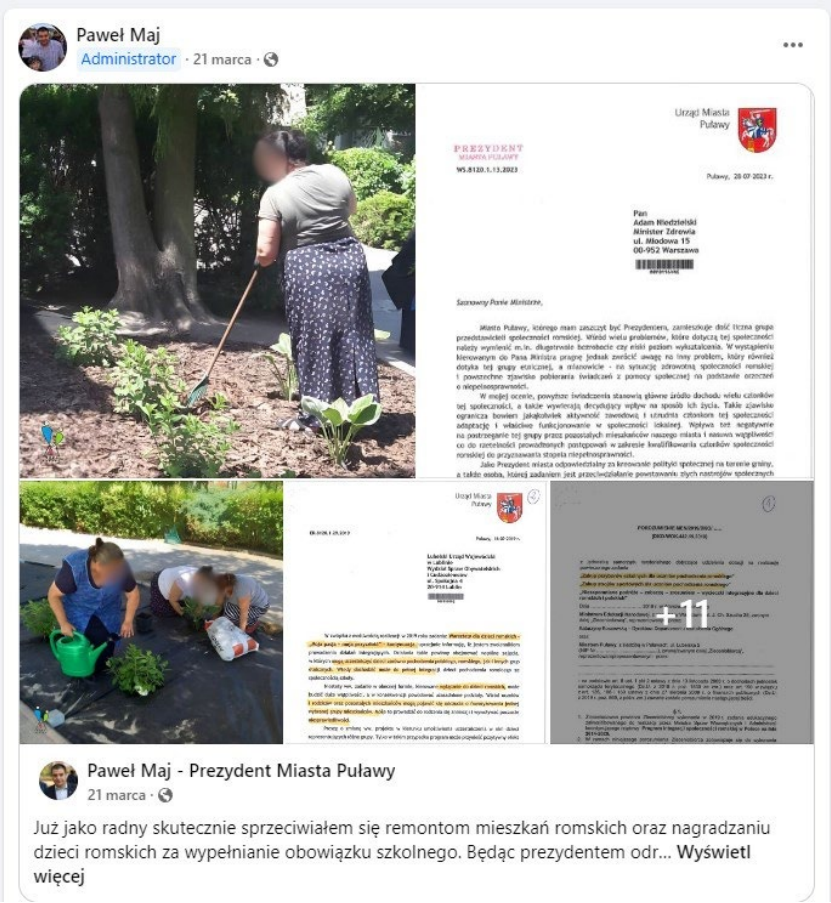
Na profilu udostępnione są również artykuły z gazet na temat przestępstw popełnianych przez osoby pochodzenia romskiego. Dodatkowo upubliczniane są tam również dokumenty urzędowe przedstawiające np. zadłużenia romskich mieszkańców i mieszkanek na rzecz miasta. Przekaz ten utwierdza odbiorców/zynie grupy w przekonaniu, że do cech romskich kobiet i mężczyzn należy brak moralności, zdeprawowanie, skłonność do wykroczeń i oszustw.

W opublikowanym w marcu 2024 roku poście Paweł Maj upublicznił zdjęcia romskich kobiet wykonujących prace społeczne, aby odpracować kwotę zadłużenia za wynajem lokali komunalnych, w których zamieszkują. Na zdjęciach pokazane są wyłącznie kobiety romskiego pochodzenia, które sadzą kwiaty, wykonując swoją pracę na kolanach. Dla osób oglądających posty na grupie, może to być komunikat, że jedynie członkowie społeczności

Treści i zdjęcia dehumanizujące Romki i Romów (w tym dzieci) na grupie *Obywatelska Inicjatywa Zerwania z Uprzywilejowaniem Romów w Puławach* www.facebook.com/groups/1921871751371998/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalinks=3702827709943051

romskiej posiadają dług wobec miasta, natomiast innych mieszkańców i mieszkanek Puław problem ten nie dotyczy. Co więcej, pokazanie tylko kobiet może sugerować, że jedynie kobiety romskie pracują społecznie, natomiast romscy mężczyźni tego nie robią. Ponadto na jednym ze zdjęć upubliczniona została twarz romskiej kobiety, co pozwala na jej identyfikację.

Post przedstawia pracujące kobiety romskie. Starannie przygotowany przekaz dla odbiorców (nie-romskich) tej grupy ma być skierowany na docenienie „skuteczności" swoich politycznych działań wobec społeczności romskiej w Puławach. Pokazanie kobiet romskich na kolanach ma w tym przypadku również charakter symboliczny.

Powyższy post, jak i cała grupa, stanowią element działalności politycznej Pawła Maja, która ogniskuje się wokół lokalnej romskiej społeczności. Polityk opiera na jej demonizowaniu swój autorytet polityczny – „zwalczanie" domniemanych romskich przewin ma być miarą jego sukcesu. Prezydent Puław wytypował bardzo małą grupę społeczną jako swojego kozła ofiarnego – Romowie i Romki należą, wszakże do mniejszości w ponad 45 tysięcznym mieście.

W postach w swojej grupie fejsbukowej Paweł Maj próbuje manipulować faktami, sugerując członkom grupy, że największy problem dla miasta stanowi dług romskiej społeczności. Skupia się wyłącznie na jednej ulicy w Puławach, o nazwie ulica Romów, przy której mieszka wiele osób pochodzenia romskiego i podkreśla, że mają oni swój największy udział w zadłużeniu na rzecz miasta. Prowadzona na grupie narracja wzbudziła oburzenie romskiej społeczności z Puław. W reakcji na to, Paweł Maj udostępnił w swoim

komentarzu tabelę przedstawiającą wysokość zadłużeń pod poszczególnymi adresami. Według tej tabeli Romowie i Romki, którzy są zadłużeni wobec miasta wygenerowali 2 miliony 452 tysięcy złotych długu, natomiast nie-Romowie 3 miliony 856 tysięcy złotych długu. Nie-romskim dłużnikom nie poświęca się jednak żadnej uwagi, wobec czego kozłem ofiarnym odpowiadającym za zadłużenie Puław stają się Romowie i Romki z ulicy Romów.

Stan zadłużenia poszczególnych komunalnych budynków mieszkalnych ogółem
wg stanu na 31.12.2023 r.

	Adres budynku	Zaległość główna (bieżąca + sądowa)	Odsetki i koszty sądowe	Ogółem	Średnie zadłużenie na jedno mieszkanie
1	Norblina	179 252,37	208 620,61	387 872,98	11 082,09
2	Norblina	222 658,34	253 439,36	476 097,70	23 804,89
3	Norblina	207 985,27	154 116,75	362 102,02	10 058,39
4	Romów	1 399 834,22	1 052 695,60	2 452 529,82	31 442,69
5	Wólka Profecka	314 333,83	219 048,31	533 382,14	24 244,64
6	Wólka Profecka	294 433,93	188 626,81	483 060,74	21 957,31
7	Wólka Profecka	372 597,80	163 766,72	536 364,52	14 899,01
8	Wólka Profecka	407 083,77	215 415,24	622 499,01	17 785,69
9	Wólka Profecka	326 304,98	128 499,72	454 804,70	13 376,61
	Razem	**3 724 484,51**	**2 584 229,12**	**6 308 713,63**	**19 838,72***

*średnie zadłużenie na mieszkanie w w/w budynkach

Jak wynika z powyższej tabeli najbardziej zadłużonym komunalnym budynkiem mieszkalnym w Puławach jest budynek przy ul. Romów. Według stanu na dzień 31.12.2023 r. zadłużenie ogółem na tym budynku wynosi **2 452 529,82 zł,** co daje średnio na jeden lokal kwotę zadłużenia w wysokości **31 442,69 zł.**

Tabela przedstawiająca zadłużenie mieszkańców romskich i nie-romskich, która została użyta do dezinformacyjnej narracji o romskich kobietach

Nasza analiza pokazała, że treści publikowane w grupie cechują się coraz to bardziej negatywną narracją im bliżej lokalnych wyborów samorządowych.

ŹRÓDŁO

www.facebook.com/groups/1921871751371998/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalinks=4528659764026504

Pozostałe narracje i wnioski w ramach badania

1. My i Oni/One

Według naszej wiedzy społeczność romska w Polsce nie posiada swoich reprezentantów w mediach ogólnopolskich, regionalnych i lokalnych. Nieliczne romskie redakcje piszą głównie dla społeczności romskiej oraz dla wąskiego kręgu osób zainteresowanych tematyką romską, w tym dla środowiska naukowego czy działaczy zajmujących się romskimi sprawami społecznymi i kulturalnymi. Z tego powodu Romki i Romowie nie są odpowiednio reprezentowani w mediach. Osoby ze społeczności, które w mediach goszczą, zazwyczaj zajmują się muzyką, śpiewem, nauką, edukacją czy działalnością w organizacjach pozarządowych.

W trakcie analizy materiałów do niniejszego raportu, zauważyłyśmy, że w wielu narracjach o osobach pochodzenia romskiego pojawia się wyraźny dyskursywny podział na „my" i „oni". Romom i Romkom często odmawia się polskości formułując takie nagłówki w publikacjach medialnych, jak: „Dlaczego Polacy nie lubią Romów" czy „Pobili się w ogródku pizzerii. W tle konflikt społeczności polskiej i romskiej". W artykułach informujących o przestępstwach, konfliktach czy wypadkach powszechne jest podawanie pochodzenia, jeśli negatywnym bohaterem lub bohaterką jest osoba o pochodzeniu romskim, mimo że osoby są częścią społeczeństwa polskiego od pokoleń.

Jeśli Rom lub Romka jest ofiarą przestępstwa ich pochodzenie wydaje się tracić znaczenie, a autorzy publikacji medialnych, które o wydarzeniu donoszą, pomijają tę informację, o ile sprawa nie dotyczy mowy nienawiści, rasizmu czy hejtu. Kiedy mamy do czynienia z wypadkami samochodowymi, pobiciami, dewastacjami mienia czy kradzieżą, w których ofiarami są Romowie lub Romki, a sprawcami osoby ze społeczeństwa większościowego, ich pochodzenie etniczne jest pomijane. Dziennikarze nie piszą, na przykład, że „Polacy zniszczyli romski pomnik", czy że „Romski sklep padł ofiarą polskich złodziei".

Z naszych badań również wynika, że w przypadku społeczności romskiej mamy do czynienia z *Gender and Identity Based Disinformation*. Wydaje nam się, że standardem w polskich mediach jest prowadzenie narracji polegającej na podkreślaniu różnic a nie podobieństw między romskimi i nie-romskimi kobietami oraz romskimi i nie-romskimi mężczyznami. Do niedawna taki sposób opisywania rzeczywistości był również obecny w literaturze naukowej.

W przekazie medialnym zarówno mężczyźni, jak i kobiety przedstawiani są wyłącznie przez pryzmat swojej romskiej tożsamości, która często staje się jedynym aspektem opisywanej historii. Inne elementy ich tożsamości, w tym ich polskość, nie są przedmiotem zainteresowania mediów. Na przykład, kiedy autorzy lub autorki piszą o romskiej kobiecie, często jedyną informacją podaną na jej temat jest jej rola w romskiej społeczności, a następnie podkreślenie jak życie kobiet romskich różni się od życia innych Polek. W kontekście mężczyzn romskich występuje podobny schemat. Takie narracje powodują, że romska tożsamość jest zredukowana do stereotypowych ról, ignorując złożoność życia i doświadczeń indywidualnych Romek i Romów. Taka esencjalizacja społeczności romskiej doprowadziła do sytuacji w której sami jej członkowie i członkinie dokonują codziennych wyborów, a nawet decyzji życiowych w odniesieniu do panujących na ich temat stereotypów, dopasowując się do oczekiwań ze strony reszty społeczeństwa.

2. Stereotypizacja i egzotyzacja w kontekście *Gender and Identity Based Disinformation*

Stereotypizacja i egzotyzacja romskiej mniejszości jest zjawiskiem powszechnym w polskich mediach. Dotyczy przede wszystkim obrzędów, takich jak pogrzeby, śluby czy święta doroczne oraz romskiej obyczajowości i prawa zwyczajowego. Z naszej analizy wynika, że wiele publikacji medialnych o romskiej kulturze ma charakter sensacyjny lub ma na celu zadziwienie lub wzbudzenie ciekawości w czytelnikach jej odmiennością od kultury polskiej. Na przykład, regularnie w mediach pojawiają się publikacji o nieistniejącym zwyczaju polewania wódką nagrobków przodków, w celu podzielenia się wódką ze zmarłym, tak jak to jest często interpretowane przez osoby piszące. W rzeczywistości istnieje inna tradycja, kultywowana wśród Polskiej Romy, która polega na symbolicznym wypiciu kieliszka wódki za duszę zmarłego, niekiedy również nad jego grobem.

Innym przykładem są medialne doniesienia w których przywoływane są fragmenty Romanipen, romskiego kodeksu prawa zwyczajowego. Wśród nich znalazł się rzekomy nakaz pilnowania dziewczynek przed „byciem samymi" online, którego efektem ma być ścisła kontrola rodzicielska aktywność dziewczynek w sieci, włącznie ze sprawdzaniem z kim piszą i czy przypadkiem nie „lajkują" treści żonatych mężczyzn. Autorka[1] wyszczególniła po prostu co bardziej egzotyczne zwyczaje panujące w rodzinie dziewczynki jednocześnie manipulując postrzeganiem kodeksu Romanipen, a co za tym idzie, całej społeczności romskiej.

1 Turlej, E. (2020) *Mało komu ze świata zależy na romskich dziewczynkach*, Newsweek Polska, www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/nastoletnie-cyganki-jak-zyja-romskie-dziewczynki/kbqhmd8

Często zdarza się również, że dziennikarze i dziennikarki mieszają tradycje poszczególnych grup romskich, ignorując różnice między nimi, a nawet, nie wiedząc o ich istnieniu, traktują „Romów" jako jednorodną społeczność, choć jest to niezgodne z rzeczywistością. Na przykład, w publikacjach medialnych powszechne jest nadużywanie przydomków „król Romów" czy „księżniczka romska". W społeczności Polska Roma tradycyjnie wybierany jest jeden zwierzchnik, którego określa się *Śero Roma*, czyli „Głowa Romów". U pozostałych grup, takich jak Kelderasze czy Lowarzy, jego odpowiednikiem zwyczajowo jest starszyzna. Co więcej, używanie określenia „król romski" może stanowić w tym kontekście pewną manipulację w celu podkreślenia archaiczności i egzotyczności kultury romskiej. Warto tu podkreślić, że egzotyzacja społeczności romskiej niesie pewne korzyści nie tylko dla mediów o niej piszących, ale też dla niektórych jej członków i członkini, którzy mogą czerpać bezpośrednie zyski z zainteresowania kulturą romską. Nie mniej, większość dziennikarzy i dziennikarek piszących o kulturze romskiej nie zna się niej, nie posiada również bezpośrednich relacji z ich przedstawicielami i przedstawicielkami. Jeśli autorzy publikacji medialnych nie będą się dokształcać w tematyce o której piszą lub prosić o pomoc ekspertów, istnieje znaczące ryzyko że tworzone przez nich treści będą w dalszym ciągu zawierać nierzetelne, a nawet fałszywe i krzywdzące narracje o społeczności romskiej.

W treściach dezinformacyjnych i w wielu innych przeanalizowanych przez nas treściach pojawiło się wiele stereotypowych narracji, na przykład:

O kobietach romskich: nieodpowiedzialne matki; matki wykorzystujące dzieci do wyłudzania pieniędzy; matki, które zaniedbują dzieci; matki, które nie troszczą się o dobro dzieci; wyrachowane kobiety; kobiety zdemoralizowane, kobiety zdolne do udziału w przestępczych strukturach (np. „mafii grzybowej"); kobiety uciśnione przez romską tradycję; czarownice, wróżki; oszustki; nadmiernie płodne kobiety; osoby bez godności (w kontekście żebrania); kobiety przebiegłe; kobiety tajemnicze; kobiety niebezpieczne; kobiety chciwe; osoby z wrodzonym talentem do tańca, muzyki, śpiewu; księżniczki; kobiety żyjące z wyłudzania zasiłków; złodziejki; osoby roszczeniowe i konfliktowe; Romki jak zwierzęta; kobiety zniewolone.

O mężczyznach romskich: królowie, książęta; nieodpowiedzialni ojcowie, nieodpowiedzialni mężczyźni; agresywni mężczyźni; mężczyźni zdemoralizowani, leniwi; mężczyźni o skłonnościach przestępczych, oszuści, złodzieje, awanturnicy; osoby bezrobotne; osoby bogate (dzięki oszustwom); osoby pijące alkohol na cmentarzu (demoralizacja); mężczyźni niebezpieczni dla otoczenia; członkowie mafii; osoby z wrodzonym talentem do tańca, muzyki i śpiewu; osoby roszczeniowe; lekkoduchy, osoby porzucające rodzinę, osoby niegospodarne.

3. Pozory obiektywizmu oraz brak weryfikacji źródeł

Podczas analizy treści na platformie Facebook zauważalną praktyką niektórych redakcji portalów informacyjnych było publikowanie, tak zwanych, „clickbaitowych" postów. Ich sensacyjny wydźwięk miał zachęcać do przeczytania lub udostępnienia danego artykułu. Zazwyczaj takimi treściami były nieobiektywne, niezweryfikowane informacje, z których część omawiamy w tym raporcie, a które były prezentowane jako obiektywne.

W analizowanych przez nas treściach dość często zdarzały się przypadki publikowania informacji bez ich wcześniejszej weryfikacji, zwłaszcza w przypadkach konfliktów pomiędzy społecznościami romskimi i większościowymi. Sytuacje te miały miejsce zwłaszcza w momencie kryzysu uchodźczego po eskalacji wojny w Ukrainie, kiedy padły liczne oskarżenia wobec ukraińskich kobiet romskich o wyłudzanie zasiłków, a także w przypadkach przestępstw czy wykroczeń popełnianych przez kobiety lub mężczyzn pochodzenia romskiego. Uważamy, że w takich sytuacjach dziennikarze lub dziennikarki mniej chętnie weryfikują fakty poprzez rozmowę z przedstawicielem lub przedstawicielką romskiej społeczności biorących udział w określonym zdarzeniu. Trudno zrozumieć z czego wynika obawa przed rozmową z Romami i Romkami. Dziwi to tym bardziej, że w większości analizowanych przez nas przykładów nie było bariery językowej (chodziło o Polaków i Polki pochodzenia romskiego), która mogłaby ograniczyć kontakt, a w przypadku romskich uchodźców czy uchodźczyń z Ukrainy dostęp do tłumacza jest stosunkowo łatwy.

4. Autor/autorka nieznani

Częstą praktyką wśród wielu redakcji jest nadużywanie anonimizacji autorstwa w artykułach prasowych poświęconych społeczności romskiej. Spośród 150 przebadanych przez nas materiałów miało to miejsce w aż 37,5% przypadków. Trudno powiedzieć, czy jest to skutek istniejącego trendu w mediach czy to cecha charakterystyczna dotycząca artykułów o tematyce romskiej.

5. Mowa nienawiści i komentarze w Internecie

Podczas analizy komentarzy pod publikacjami na stronach internetowych portali informacyjnych oraz pod postami na należących do nich stronach na portalu społecznościowym Facebook, zauważyłyśmy, że większość kont, z których publikowano komentarze o charakterze negatywnym (m.in. zawierające mowę nienawiści lub nawoływanie do popełnienia przestępstwa) to konta osób, które prawdopodobnie posługują się swoimi prawdziwymi imionami i nazwiskami. Na podstawie tej obserwacji wnioskujemy, że wśród autorów i autorek takich komentarzy panuje poczucie bezkarności, mimo że publikowanie takich treści w Internecie jest karalne.

6. Moderacja komentarzy pod publikacjami

Skala problemu związanego z upłciowioną dezinformacją na temat społeczności romskiej, a zwłaszcza ilość negatywnych komentarzy pod artykułami na jej temat, wskazuje na to, że na stronach portali informacyjnych, oraz na należących do nich stronach na Facebooku, wewnętrzna moderacja przeciwko dezinformacji czy mowie nienawiści nie istnieje, istnieje w bardzo ograniczonym zakresie, lub jest nieskuteczna. Romowie są jedną z najbardziej nielubianych grup społecznych w Polsce. Biorąc to pod uwagę polskie media nie mogą polegać wyłącznie na oddolnej inicjatywie ich czytelników i czytelniczek, którzy zgłaszają nieodpowiednie komentarze. Moderacja treści pod artykułami o tematyce romskiej powinna być nałożona odgórnie, aby chronić tę mniejszość przed hejtem.

7. Strategie redakcyjne wobec sekcji komentarzy

W ramach badania sekcji komentarzy pod artykułami prasowymi w Internecie oraz pod postami na portalu społecznościowych Facebook wyodrębniłyśmy 4 strategie, jakie stosują redakcje polskich mediów:

1. włączona sekcja komentarzy zarówno na stronie portalu, jak i Facebooku,

2. wyłączona sekcja komentarzy na stronie portalu, ale możliwość komentowania pod adekwatnym postem na Facebooku,

3. włączona sekcji komentarzy na stronie portalu, ale niepublikowanie artykułu o społeczności romskiej na jego Facebooku,

4. wyłączona sekcja komentarzy na stronie portalu i publikowanie tylko niektórych artykułów na jego Facebooku (z włączoną sekcją komentarzy).

Nasze zainteresowanie wzbudziły strategie druga i czwarta, które polegają na wyłączeniu sekcji komentarzy na stronie portalu informacyjnego przy jednoczesnym publikowaniu materiałów z możliwością ich komentowania na Facebooku. W kontekście mowy nienawiści i nawoływania do popełnienia przestępstw uważamy ten zabieg za próbę uniknięcia odpowiedzialności przez dany portal informacyjny za ewentualny brak moderacji komentarzy pod publikacjami. Redakcje poszczególnych mediów stosujące ten zabieg przenoszą tym samym odpowiedzialność za treści publikowane przez użytkowników i użytkowniczki na platformę Facebook (META), mając świadomość braku skuteczności walki z mową nienawiści na platformach tego typu.

8. Grafiki i obrazy

Zdjęcia poglądowe/ilustracyjne

Dobór zdjęć i grafik do artykułów publikowanych w mediach jest kluczowym problemem w przedstawianiu kobiet i mężczyzn pochodzenia romskiego. Ze względu na to, że osoby pracujące w mediach nie mają wystarczającej wiedzy na temat tej grupy społecznej (i jej różnorodności) do publikacji jej poświęconych dołączają, świadomie bądź nie, nieadekwatne, stereotypowe ilustracje. W efekcie w artykułach, które nie mają nic wspólnego z estradą, muzyką czy śpiewem pojawiają się zdjęcia kobiet przebranych w bogato zdobione suknie z falbanami, w tanecznej pozie. Innym przykładem jest uzupełnianie galerii zdjęć w danej publikacji o polskiej społeczności romskiej zdjęciami Romek i Romów z innych krajów. Wiele z tych zdjęć przedstawia osoby żyjące w ekstremalnej biedzie w miejscach takich jak, na przykład, romskie osiedle Lunik na Słowacji czy romska dzielnica Szutka w Macedonii. Zdjęcia tego typu często pokazują „sceny rodzajowe" z życia danej społeczności, takie jak sznury z praniem rozwieszone nad nieuprzątniętym podwórzem pełnym błota, brudu, obok niezadbanych domów, baraków i zwierząt gospodarskich. Obrazy biedy są powszechnie utożsamiane ze społecznością romską, choć sytuacja ekonomiczna należących do niej grup jest bardzo różnorodna.

Kolejnym przykładem nieznajomości kultury romskiej jest zamieszczanie zdjęć taborów w artykułach poświęconych osobom żyjącym współcześnie. W takiej sytuacji wykorzystuje się skojarzenia nawiązujące do uromantycznionej, nomadycznej przeszłości grup romskich, która jest istotną składową stereotypów o tej społeczności. Mityczna wręcz wizja Romów i Romek jako „kolorowych i wolnych ptaków" to wyobrażenie o osobach, które nie mają większych potrzeb ani zobowiązań, żyją blisko natury, pod gołym niebem i nie są przywiązani do ziemi. Przeświadczenie o „wędrownej naturze" członków i członkiń społeczności romskiej przenosi się na realne decyzje urzędników, którzy kierując się uprzedzeniami wobec Romów i Romek oferują im lokale socjalne o bardzo niskim standardzie, a także stosują gettoizację romskiej społeczności, kumulując rodziny romskie wzdłuż jednej ulicy lub w jednym sąsiedztwie.

Jednocześnie kobiety i mężczyźni romscy, którzy nie wpisują się w ten obraz i reprezentują inny wygląd zewnętrzny, styl życia i status ekonomiczny nie są zauważani w mediach lub odmawia im się tożsamości romskiej i jej reprezentowania.

Gender and Identity Based Disinformation w sekcji grafik i zdjęć

Zniesławienie lub niszczenie wizerunku oraz negatywne kadrowanie to techniki stosowane do zniszczenia reputacji osoby lub grupy poprzez selektywne

i manipulacyjne przedstawienie jej w negatywnym kontekście. Zjawiska te są szczególnie istotne w kontekście grup dyskryminowanych, ponieważ poprzez powielanie negatywnych stereotypów wzmacniają uprzedzenia oraz marginalizują takich grup.

Zniesławienie odnosi się do celowego niszczenia reputacji osoby lub grupy poprzez powielanie negatywnych, często wyolbrzymionych lub zmanipulowanych informacji. Niszczenie wizerunku w wielu przypadkach opiera się na insynuacjach oraz jednostronnym przedstawieniu faktów. W przypadku grup dyskryminowanych, takich jak Romowie, osoby LGBTQ+ czy uchodźcy, przedstawianie negatywnych historii czy obrazów służy wywołaniu społecznego lęku i ma na celu wzmocnienie istniejących stereotypów.

Negatywne kadrowanie polega na celowym przedstawianiu danej osoby, grupy lub zjawiska w sposób, który wywołuje negatywne skojarzenia. Wiele badań pochyla się nad tą problematyką w kontekście grup etnicznych i mniejszościowych, pokazując sposoby w jakie media portretują takie grupy nawiązując przede wszystkim do problemów społecznych z jakimi się borykają, czy ich statusu ekonomicznego. Na przykład, wiele analiz zwraca uwagę na sposoby w jakie media przedstawiają wyznawców islamu po po zamachach z 11 września 2001 roku. Badania te dowodzą, że powielane kadry i narracje wzmocniły społeczne uprzedzenia i strach przed społecznością muzułmańską. Podobnie polskie media przedstawiające Romów i Romki koncentrują się często na ubóstwie, przestępczości lub braku edukacji, co wzmaga napięcia międzykulturowe i wpływa na negatywną percepcję tej grupy.

Na przykład, w przypadku dezinformacji skierowanej przeciwko kobietom romskim w Przemyślu użyto zdjęć kobiet i dzieci romskich do wzmocnienia narracji o wyłudzaniu pomocy socjalnej przez ukraińskie uchodźczynie romskie. Dołączone do tekstu ilustracje miały pewnie za zadanie wzmocnić przekaz publikacji prasowych, a więc wzbudzić, za pomocą obrazów, podejrzenia wobec tej społeczności, mimo, że nie przedstawiono dowodów na sugerowane nadużycia programów pomocowych. Nie wiadomo także, czy przedstawione zdjęcia pokazują faktyczne osoby „podejrzewane" o wyłudzenia czy przypadkową grupę osób, która została zidentyfikowana jako grupa romska, więc wykonano im zdjęcia i je opublikowano.

W przypadku dezinformacji skierowanej przeciwko mężczyznom romskim, dobrym przykładem są artykuły na temat konfliktu mieleckiego czy wypadku samochodowego we Wrocławiu. Publikacjom tym towarzyszą galerie pełne zdjęć, które albo przedstawiają negatywne wizerunki „groźnie" wyglądających, przypadkowych romskich mężczyzn, którzy nie są związani z opisywanymi w publikacjach wydarzeniami, a jeśli przedstawiają osoby faktycznie z nimi związane, wyolbrzymiają i dramatyzują skalę zniszczeń powstałych w skutek wypadku.

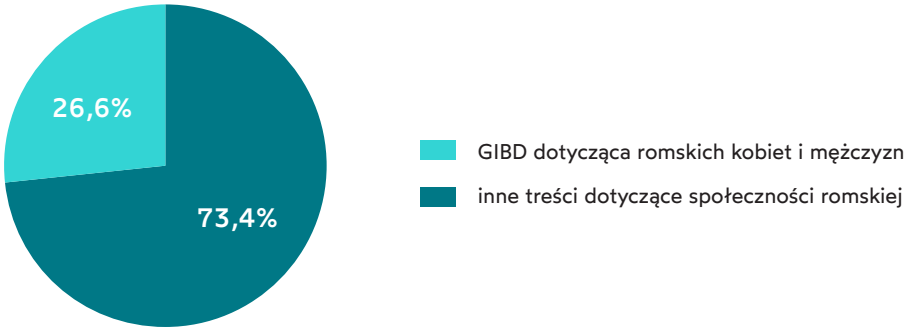
Analiza treści – dane ilościowe

Na potrzeby niniejszego raportu przeanalizowałyśmy 150 artykułów prasowych oraz wypowiedzi osób publicznych, zmieszczonych w serwisie społecznościowym Facebook. Nasza analiza wykazała, że w 40 z nich znajdowały się fałszywe informacje lub inne rodzaje dezinformacji o kobietach i mężczyznach romskiego pochodzenia. Spośród nich 13 dotyczyło tylko kobiet, 19 mężczyzn, a 8 obu płci. Dezinformacja o kobietach i mężczyznach pochodzenia romskiego pojawiała się zatem w co czwartym analizowanym artykule. Poniżej przedstawiamy wartości procentowe reprezentujące wyniki naszej analizy *Gender and Identity Based Disinformation*.

Istotnym elementem interpretacji wyników była analiza odbiorców wybranych treści, czyli osób komentujących dezinformacyjne artykuły i posty. Wykres kołowy numer 4 pokazuje płeć osób, które pozostawiają negatywne komentarze. Negatywny komentarz to taki, który zawiera treści obraźliwe wobec społeczności romskiej, mowę nienawiści, a nawet namawianie do przestępstw z nienawiści.

Ostatni wykres dotyczy płci osób, które stoją za przygotowaniem artykułów i treści zawierających *gendered disinformation*.

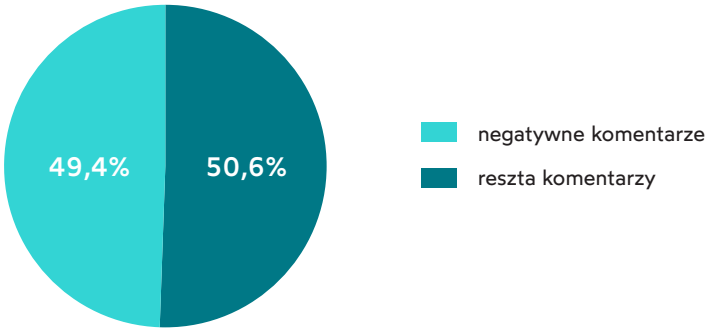
Rys. 1. *Gender and Identity Based Disinformation* w analizowanych treściach

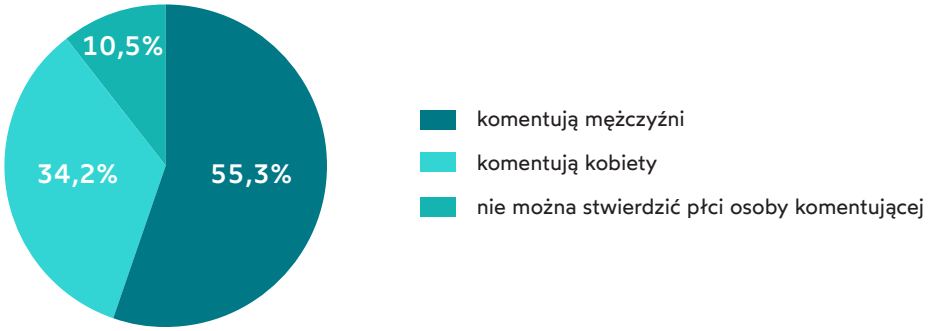
Rys. 2. Kogo dotyczy *gendered disinformation* w analizowanych treściach

Rys. 3. Ilość negatywnych komentarzy pod treściami dezinformacyjnymi o kobietach i mężczyznach romskiego pochodzenia

Rys. 4. Analiza odbiorców – płeć osób komentujących w sposób negatywny treści dezinformacyjne o kobietach i mężczyznach romskiego pochodzenia

Rys. 5. Osoby tworzące *gendered disinformation* w artykułach i treściach (podział ze względu na płeć)

Rekomendacje dla mediów

1. Unikanie stereotypizacji kobiet i mężczyzn pochodzenia romskiego

Należy unikać powielania stereotypów o społeczności romskiej poprzez świadome dobieranie słownictwa, które nie stygmatyzuje i nie dehumanizuje opisywanych w publikacji osób. Aby nie powielać stereotypów należy przede wszystkim zrozumieć własne przekonania, a następnie pochylić się nad istniejącymi stereotypami na temat społeczności romskiej, które budują popularne wyobrażenia o romskich kobietach i mężczyznach. Ich znajomość oraz używanie neutralnych, faktograficznych opisów pomoże uniknąć powielania tych stereotypów. Przypominamy, że w przypadku romskiej społeczności posługujemy się etnonimem Rom/Romka, a nie Cygan/Cyganka (nazwa narzucona). Unikanie słownictwa wartościującego różne aspekty kultury romskiej powinno być praktyką standardową.

2. Prezentowanie różnorodności romskich społeczności, postaw i perspektyw romskich kobiet i mężczyzn

Należy poszerzać wiedzę czytelników i czytelniczek na temat różnorodności wśród romskich społeczności w Polsce, i na świecie. Odpowiednim podejściem jest nieupraszczanie kultury romskiej, jakby była monolitycznym zjawiskiem społecznym oraz unikanie pisania o jednej, etnicznej, romskiej tożsamości. Istnieje wiele romskich społeczności, które różnią się od siebie. Także w obrębie poszczególnych społeczności występują różnice poglądów i zwyczajów, tak jak w każdej innej społeczności. Rekomendujemy również odejście od uogólniających stwierdzeń na temat romskich kobiet i mężczyzn, a zamiast tego zalecamy przedstawianie indywidualnych postaw i perspektyw członków i członkiń tej społeczności.

3. Rezygnacja z przeciwstawiania sobie mniejszości romskiej i polskiej większości

Osoby należące do mniejszości romskiej w Polsce również są Polkami i Polakami. Rekomendujemy porzucenie narracji medialnych, które podkreślają różnice między romskimi grupami a społeczeństwem większościowym oraz między romskimi i nie-romskimi kobietami i mężczyznami.

4. Edukacja osób pracujących w redakcjach

Ważne jest, aby dziennikarze i dziennikarki mieli możliwość zrozumienia kontekstu kulturowego i społecznego romskich kobiet i mężczyzn oraz edukowali się w zakresie różnorodności, inkluzywności i antydyskryminacji. Pozwoli to na bardziej świadome podejście do tematyki grup mniejszościowych.

5. Zrównoważona narracja

Artykuły prasowe powinny przedstawiać pełen obraz sytuacji, unikając wyolbrzymienia negatywnych aspektów opisywanego wydarzenia w celu sztucznego wywołania sensacji. Warto unikać selekcjonowania faktów, które mogą nieproporcjonalnie podkreślać jedynie negatywne aspekty danej grupy, kobiet lub mężczyzn i zamiast tego dążyć do rzetelnego opisu złożoności różnych zjawisk i wydarzeń.

6. Krytyczne podejście do źródeł

Ważne jest, aby weryfikować źródła informacji i nie bazować na niesprawdzonych opiniach, które mogą zawierać uprzedzenia lub fałszywe informacje.

7. Konsultowanie się z ekspertami od kultury romskiej

Dla pewności warto poprosić o konsultację osoby specjalizujące się w kulturze romskiej. Trzeba przy tym pamiętać, że nie każda osoba pochodzenia romskiego będzie ekspertem lub ekspertką potrafiącą odpowiednio komentować skomplikowane zjawiska społeczne, kulturowe czy polityczne. Jednocześnie, nie każdy specjalista czy specjalistka z tych dziedzin będzie w stanie wypowiedzieć się na temat społeczności romskiej. Dobór odpowiednich ekspertów czy ekspertek jest kluczowy.

8. Włączenie głosu mniejszości

Warto zadbać o to, aby w materiałach prasowych pojawiały się wypowiedzi ekspertów i ekspertek wywodzących się z danej mniejszości (lub związanych z tą społecznością), co zwiększa autentyczność przekazu i pokazuje perspektywę tych, których dotyczy temat.

9. Uważny dobór ilustracji i nagłówków w publikacjach medialnych

Ilustracje i nagłówki mają istotne znaczenie dla odbioru danego artykułu prasowego. Należy dobierać zdjęcia oraz tytuły, które nie wzmacniają stereotypów lub uprzedzeń wobec Romów i Romek. Obrazy być bezpośrednio związane z opisywanym wydarzeniem, a nie odzwierciedlać stereotypowe wyobrażenia o społeczności romskiej (na przykład, stockowe zdjęcia jej członków w kolorowych ubraniach na tle taboru). Należy rezygnować z używania zdjęć poglądowych, jeżeli nie odzwierciedlają one rzeczywistości.

10. Przygotowanie wytycznych uwzględniających etyczne podejście

Redakcja z pomocą odpowiednich ekspertów może opracować własne wytyczne dotyczące pisania o grupach mniejszościowych, w których unika się stereotypizacji lub dyskryminujących opisów, a także różnych form dezinformacji, w tym dezinformacji ze względu na płeć. Takie wytyczne pomogą

dziennikarzom i dziennikarkom w codziennej pracy, a przede wszystkim wspierają etyczne podejście do opisywanego tematu.

11. Cykliczna ewaluacja już opublikowanych treści

Regularne przeglądy publikacji pod kątem obecności stereotypizacji i dyskryminujących wypowiedzi mogą pomóc w identyfikacji problematycznych treści i ich korygowaniu, a także w przeciwdziałaniu dezinformacji, w tym *gendered disinformation*.

12. Profesjonalizacja tematyczna

Dziennikarze i dziennikarki piszący regularnie na temat mniejszości etnicznych powinni się dokształcać w celu pogłębienia swojej wiedzy o tej problematyce. Także większe angażowanie specjalistów i specjalistek zajmujących się tematyką romską w tworzenie tekstów o charakterze publicystycznym wniosłaby dodatkową jakość do tego obszaru. Rekomendujemy rezygnację z przydzielania tematów dotyczących romskiej społeczności osobom bez odpowiednich kompetencji, a także osobom o krótkim stażu dziennikarskim, uprzedzonym, bez doświadczeń ze społecznościami odmiennymi kulturowo, oraz osobom o których wiemy, że nie potrafią zachować obiektywizmu, pisząc o sytuacjach kryzysowych.

13. Budowanie zespołów weryfikacyjnych

Regularna współpraca redakcyjna z osobami zajmującymi są społecznością romską, takimi jak tłumacze/czki, specjaliści/stki od tematyki romskiej do weryfikacji faktów (fact-checkingu), przy opisywaniu zdarzeń i sytuacji, które mogą doprowadzić do stygmatyzacji romskich kobiet i mężczyzn.

14. Moderacja sekcji komentarzy

Rekomendujemy objęcie szczególną ochroną sekcji komentarzy pod publikacjami poświęconymi mniejszości romskiej poprzez stałe udoskonalanie narzędzi do moderacji automatycznej i rezygnację z moderacji następczej, jeżeli osoba moderująca nie posiada silnych kompetencji umożliwiających rozpoznanie przypadków mowy nienawiści, nawoływania do przestępstw z nienawiści, wypowiedzi o charakterze romofobicznym. Komentarze, które nie są zgodne z przepisami i zostały usunięte przez osobę moderującą należy prezentować odbiorcom/czyniom w sekcji komentarzy, tłumacąc powody ich usunięcia oraz naruszone przepisy prawa, zastrzegając prawo do zabezpieczenia dowodów na potrzeby ewentualnych procesów sądowych. Jeśli opisywane wydarzenie może wzbudzić silne emocje w odbiorcach i odbiorczyniach danej publikacji, rekomendujemy rezygnację z sekcji komentarzy na stronach internetowych redakcji oraz w social mediach w przypadku braku narzędzi moderujących lub osoby moderującej posiadającej odpowiednie kompetencje.

Bibliografia

Agaciak, A. 2011. *Romowie rozbili obóz. Żywią się łabędziami?* Gazeta Krakowska, https://gazetakrakowska.pl/krakow-romowie-rozbili-oboz-zywia-sie-labedziami/ar/422515

Alexander, M. 2010. *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York: The New Press.

Mikulska, A. 2022. *Przyjechaliśmy tu, nie chcieli nas wpuścić. Romowie z Ukrainy traktowani jak niechciani uchodźcy*. Polska: Amnesty International. www.amnesty.org.pl/przyjechalismy-tu-nie-chcieli-nas-wpusic-romowie-z-ukrainy-traktowani-jak-niechciani-uchodzcy/

Baker, C. 2018. *Race and the Yugoslav region: Postsocialist, post-conflict, postcolonial?*, Manchester: Manchester University Press.

Bartosz, A. 1996. *Wozy zatrzymane siłą* w: A. Bartosz, (red)., *Stanęły wozy kolorowe.* Tarnów: Muzeum Okręgowe w Tarnowie

Branka, M. i Cieślikowska, D. (red.), 2023. *Edukacja Antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*. Warszawa-Kraków.

Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., i Winiewski, M. 2014. *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Polska 2014. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.

Rzecznik Praw Obywatelskich, 2022. *RPO do Jarosława Kaczyńskiego ws. dramatycznej sytuacji osiedla w Maszkowicach*. https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-jaroslawa-kaczynskiego-ws-dramatycznej-sytuacji-osiedla-w-maszkowicach

Burleigh, M., 1994. *Death and Deliverance: 'Euthanasia' in Germany c. 1900-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caban, A., 2008. *Osiedlanie Cyganów/Romów po 1952 roku na Lubelszczyźnie*. Praca magisterska, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Humanistyczny, Instytut Kulturoznawstwa.

CBOS (2024). *Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań nr 25/2024*. https://cbos.pl/PL/publikacje/raporty_tekst.php?id=6763

Chang, F. B. i Rucker-Chang, S. T., 2020. *Roma Rights and Civil Rights: A Transatlantic Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.

Czarnota, K. i Kledzik, E., 2016. *Mieszkańcy romskich koczowisk*. Czas Kultury, 4/2016. www.czaskultury.pl/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2021/03/10-21_KCzarnotaEKledzik_MieszkancyRomskichKoczo-wisk_CzK_4_2016-ngc1vn.pdf

Dąbrowska, K., Grabowska, M. i Kościańska, A., 2015. *Wykluczenie Obcego – od groźnego stereotypu do dyskryminacji*. w: Dąbrowska, K., Grabowska, M. i Kościańska, A. (red.), *Antropologia wobec dyskryminacji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Dhanani, K. & Franz, H., 2020. *The Role of News Media in Shaping and Amplifying Anti-Asian Attitudes During the COVID-19 Pandemic*. Harvard Public Health Review. https://harvardpublichealthreview.org/the-role-of-news-media-in-shaping-and-amplifying-anti-asian-attitudes-during-the-covid-19-pandemic

Fiałkowska, K., Garapich, M.P. i Mirga-Wójtowicz, E., 2018. *Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z naszego pola widzenia)*. Kultura i Społeczeństwo, (2).

Fiałkowska, K., Jóźwiak, I., Mirga-Wójtowicz, E., Styrkacz, S. i Szewczyk, M., 2024. *Romani dar and Romano marbien pało Roma: Between fear and agency – (un)equal citizenships two years into full-scale war in Ukraine*. Newsletter of Center of Migration Research. www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2024/03/Spotlight-MARCH-2024.pdf

Girard, R., 1991. *Kozioł ofiarny*. Przeł. Mirosława Goszczyńska. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

Gross, J., 2008. *Strach: Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*. Kraków: Znak.

Główny Urząd Statystyczny (GUS). 2011. *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Wyniki* [National Census of Population and Housing 2011. Results]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf

Główny Urząd Statystyczny (2023). *Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników*

NSP 2021. Warszawa: GUS. www.stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/stan-i-struktura-demograficzno-spoleczna-i-ekonomiczna-ludnosci-polski-w-swietle-wynikow-nsp-2021,6,2.html

Imre, A., 2005. *Whiteness in Post-Socialist Eastern Europe: The Time of the Gypsies, the End of Race*. W: López, A.J. (red.), *Postcolonial whiteness: a critical reader on race and empire*. State University of New York Press.

IHRA, 2020. *Working Definition of Antigypsyism/Anti-Roma Discrimination*. https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-anti-gypsyism-anti-roma-discrimination

International Organization for Migration (IOM) Poland. 2024. *Experience of Roma refugees from Ukraine in accessing services and assistance in Poland*. August 2024.

Jarkovská, L. 2020. *The European Union as a child molester: sex education on pro-Russian websites*. Sex Education, 20 (2)

European Commission. 2018. *A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High-level Group on fake news and online disinformation*. Publications Office of the EU

World Economic Forum. 2024. *Global Risks Report 2024*. www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/

Kochis, L. 2021. *How being labeled as a superpredator has impacted a generation of Black and Hispanic men*. Temple Now. https://news.temple.edu/news/2021-04-20/how-being-labeled-superpredator-has-impacted-generation-black-and-hispanic-men

Koper, T. (2020). *Romanipen. O dwóch strategiach bycia Romem we współczesnym świecie*. Studia Romologica, 13.

Kotlowitz, A. 1991. *There Are No Children Here: The Story of Two Boys Growing Up in the Other America*. New York: Doubleday.

Kościańska, A. i Petryk, M. 2022. *Odejdź. Rzecz o polskim rasizmie*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Krywicki, W.G. 1998. *Byłem agentem Stalina*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.

Lassiter, Luke Eric. 2010. *Etnografia współpracująca i antropologia publiczna*, przeł. Agnieszka Kościańska, Michał Petryk. w: *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, red. Hana Červinková, Bogusława Dorota Gołębniak, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.

Laqueur, W. 2006. *The Changing Face of Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*. Oxford: Oxford University Press.

Lean, A. 2017. *Islamophobia and Racism in America*. New York: NYU Press.

Leets, L. i Giles, H. 1997. *Words as weapons: When do they wound? Investigations of harmful speech*. Human Communication Research, 24 (2).

Marwick, A., Kuo, R., Jones Cameron, S. i Weigel, M. 2021. *Critical Disinformation Studies: A Syllabus*. Center for Information, Technology, & Public Life (CITAP), University of North Carolina at Chapel Hill. http://citap.unc.edu/critical-disinfo

Mills, C. W. 2007. *White Ignorance*, w: Sullivan, S. i Tuana, N. (red.), *Race and Epistemologies of Ignorance*. Albany, NY: State University of New York Press.

Mirga, A. i Mróz, L. (1994). *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mirga, A. (1997). *Romowie w historii najnowszej Polski*, w: Kurcz, Z. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Mirga, A. (1998). *Romowie – proces kształtowania się podmiotowości politycznej*, w: Madajczyk, P. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresie przełomów politycznych (1944-1989)*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.

Mróz, L. 1978. *Badanie dystansu etnicznego: Cyganie – Polacy*.
Etnografia Polska, 22(2)

Mróz, L. 2007. *Od Cyganów do Romów – z Indii do Unii Europejskiej*.
Wydawnictwo DiG.

Mullen, B. i Rice, D. 2003. *Ethnophaulisms and exclusion: The behavioral consequences of cognitive representation of ethnic immigrant groups*. Personality and Social Psychology Bulletin, 29.

Pepłoński, A. 2011. *Wojna o tajemnice*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Okely, J. 1983. *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Roma Civil Monitor Poland. (2022). https://romacivilmonitoring.eu/countries/poland/

Rucker-Chang, S. 2021. *COVID-19, systemic racism, and saying „Roma Lives Matter."* Europe Now, 1 April 2021. https://www.europenowjournal.org/2021/04/01/covid-19-systemic-racism-and-saying-roma-lives-matter/

Chen, S., Xiao, L. & Kumar, A. (2023). *Spread of misinformation on social media: What contributes to it and how to combat it*. Computers in Human Behavior, 141

Stoler, A. (2012). *Żeby imperium było przyzwoite. Polityka rasy i moralności seksualnej w dwudziestowiecznych kulturach kolonialnych*. w: Kościańska, A. (red.) *Antropologia seksualności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

Straż Graniczna. 2024. „X." https://x.com/Straz_Graniczna/status/1755865935187939474?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1755865935187939474%7Ctwgr%5E3b3ae16914bcb98bob25221066cda8e49d3f482b%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2F300gospodarka.pl%2Fnews%2Fuchodzcy-z-ukrainy-w-polsce-liczba

Todorova, R. & Yakova, L. (2022). *Care for truth against fake news and anti-Roma disinformation. Sofia: Center for the Study of Democracy*. https://csd.eu/publications/publication/against-fake-news-and-anti-roma-disinformation/

Tokarska-Bakir, Joanna. 2012. *Okrzyki pogromowe. Szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939-1946*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

U.S. Department of State. 2023. *Gendered disinformation tactics: Themes and trends by foreign malign actors*. https://www.state.gov/gendered-disinformation-tactics-themes-and-trends-by-foreign-malign-actors/

West Ohueri, C. 2016. *Mapping race and belonging in the margins of Europe: Albanian, Romani, and Egyptian sentiments*. PhD dissertation, The University of Texas at Austin. https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/44035

Wardle, C. i Derakhshan, H. 2017. *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Strasbourg: Council of Europe

Zaremba, M. 2012. *Wielka trwoga. Polska 1944-1947: Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków: Znak.

Zawadzka, A. 2023. *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna" jako wzór kultury polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN.

Dokumenty

Council of Europe. 1997. *Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on Hate Speech*. https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrolovvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee--of-ministers-to-member-states-on-hate-speech

Council of Europe. 2000. *Recommendation N°6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the internet*. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe. 2000. *Additional Protocol to the Cybercrime Convention*. Strasbourg: Council of Europe.

Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. (2005). Dz.U. nr 17, poz. 141, ze zm.

Materiały źródłowe

Adamowicz, H., *Romowie – najbardziej pokrzywdzona mniejszość w UE*, „Kurier Wileński", 13 sierpnia 2023, https://kurierwilenski.lt/2023/08/13/romowie--najbardziej-pokrzywdzona-mniejszosc-w-ue/

Bafia S., *Małgorzata Mirga-Tas, artystka romskiego pochodzenia, będzie reprezentowała Polskę na Biennale Sztuki w Wenecji*, „Gazeta Prawna", 28 stycznia 2022, https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/8344428,mirga-tas-artystka--biennale-sztuki-w-wenecji.html

Balcer A., Sulik P., *Jak „Filistyn z Małego Egiptu" został hrabią. Romowie-Cyganie w I Rzeczypospolitej*, „tokfm.pl", 18 pazdziernika 2024, https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103454,31396084,jak-filistyn-z-malego-egiptu-zostal-hrabia-romowie-cyganie.html

Białas A., *Przez wieki budzili lęk i fascynację. PRL chciał zmienić ich w rolników*, „Onet.pl", 6 kwietnia 2023, https://www.onet.pl/kultura/adam-bialas/romowie-przez-wieki-budzili-lek-i-fascynacje-prl-chcial-zmienic-ich-w-rolnikow/kqmmxvr,30bc1058

Buczkowsk, P., *Janusz Grobel o werdykcie mieszkańców, obecnym Prezydencie Puław i „koalicji" z PIS*, „Dziennik Wschodni", 29 sierpnia 2021, https://www.dziennikwschodni.pl/pulawy/janusz-grobel-o-werdykcie-mieszkancow--obecnym-prezydencie-pulaw-i-koalicji-z-pis,n,1000294545.html

Bujak B., *Czterej Romowie porwali kobietę. Uprowadzoną odnaleziono w gminie Poniec*, „Gostyńska.pl", 12 lutego 2024, https://gostynska.pl/wiadomosci/czterej-romowie-porwali-kobiete-i-chcieli-zmusic-do-malzenstwa-uprowadzona-27-latke-odnaleziono-w-gminie-poniec/Y4UYAKhJU2ZgeV4vKorf

Chlebus A., *Tajemniczy, zamknięty świat polskich Romów. Czy „dziś prawdziwych Cyganów już nie ma"?*, „Kurier Lubelski", 10 czerwca 2023, https://kurierlubelski.pl/tajemniczy-zamkniety-swiat-polskich-romow-czy-dzis-prawdziwych-cyganow-juz-nie-ma/ar/c1-17609731

cyk.kor., *My, Cyganie, na tym nie poprzestaliśmy" Był czołg? To zobaczcie to! [wideo]*, „Tygodnik Solidarność Tysol.pl", 10 marca 2022, https://www.tysol.pl/a80451-my-cyganie-na-tym-nie-poprzestalismy-byl-czolg-to-zobaczcie--to-wideo

cyk.kor., *Chodzą słuchy, że „Cyganie ukradli czołg", druzja eto nieprawda, my jewo podpizdzili"*, „Tygodnik Solidarność Tysol.pl", 2 marca 2022, https://www.tysol.pl/a79916-chodza-sluchy-ze-cyganie-ukradli-czolg-druzja-eto--nieprawda-my-jewo-padpizdzili-wideo

Dańko I., *Paweł Lechowski – przyjaciel Romów, który pokochał cygańskie życie i stworzył niezwykłą kolekcję „cyganianów”*, „Gazeta Krakowska”, 30 czerwca 2023, https://plus.gazetakrakowska.pl/pawel-lechowski-przyjaciel-romow-ktory-pokochal-cyganskie-zycie-i-stworzyl-niezwykla-kolekcje-cyganianow/ar/c1-17679547

DAR, *Atak czarownicy w Płońsku. Buchneła pracownicy 2 tysiące złotych. Zobacz jak to zrobiła*, „Super Express”, 18 stycznia 2020, https://www.se.pl/warszawa/atak-czarownicy-w-plonsku-buchnela-pracownicy-2-tys-zobacz-jak-to-zrobila-aa-u3WD-bkww-b9j6.html

Dąbkowski B., *Romską poetkę chcieli wyrzucić z imprezy na MTP. Oskarżono ją o… grzebanie dłonią w jedzeniu. Teraz przepraszają*, „Plus.gorzowwielkopolski.pl”, 8 listopada 2019, https://plus.gloswielkopolski.pl/romska-poetke-chcieli-wyrzucic-z-imprezy-na-mtp-oskarzono-ja-o-grzebanie-dlonia-w-jedzeniu-teraz-przepraszaja/ar/c1-14560789

Dąbrowski A., *Dron na złomie. ‚Przywieźli go Romowie*, „O2.pl”, 29 kwietnia 2024, https://www.o2.pl/informacje/dron-na-zlomie-przywiezli-go-romowie-7022246926539 84a

dm/kormp, *Romskie kobiety w obiektywie Katarzyny Piechowicz*, „trojka.polskieradio.pl”, 30 maja 2024, https://trojka.polskieradio.pl/artykul/3385206,romskie-kobiety-w-obiektywie-katarzyny-piechowicz

„Dorzeczy.pl”, *„Szwabska cyganka” to nie zniewaga. Jest decyzja sądu ws. Viki Gabor*, 12 lutego 2021, https://dorzeczy.pl/kraj/172323/sprawa-hejtu-wobec-viki-gabor-sad-nie-dopatrzyl-sie-zniewagi.html

D.W., *Awantura pomiędzy Polakami i Romami: jedna osoba zatrzymana [NAJNOWSZE FAKTY, WIDEO, FOTO]*, „Hej Mielec.pl”, 27 czerwca 2021, https://hej.mielec.pl/pl/473_na-sygnale/63604_awantura-pomiedzy-polakami-i-romami-jedna-osoba-zatrzymana-najnowsze-fakty-wideo-foto-.html

„echogorzowa.pl”, *Gdzie zamieszka Cygan, musi być pięknie*, 4 marca 2020, https://www.echogorzowa.pl/news/16/Prosto-z-miasta/2020-03-04/gdzie-zamieszka-cygan-musi-byc-pieknie-27109.html

Fałek A., *RPO twierdzi, że Romowie z Maszkowic otrzymują za małe wsparcie. Wójt Łącka się nie zgadza i argumentuje czemu*, „Dziennik Polski”, 29 maja 2022, https://dziennikpolski24.pl/rpo-twierdzi-ze-romowie-z-maszkowic-otrzymuja-za-male-wsparcie-wojt-lacka-sie-nie-zgadza-i-argumentuje-czemu/ar/c1-16361141

Farrell D., *Horoskop romski. Magiczne karty wyróżniają w nim osiem osobowości. Którą jesteś?*, „Ofeminin”, 21 grudnia 2022, https://www.ofeminin.pl/horoskopy/horoskop-romski-karty-wyrozniaja-w-nim-osiem-osobowosci-ktora-jestes/f5y3kvq

FiKar / opr. WM, *Romowie coraz bardziej integrują się z polskim społeczeństwem*, „radio.lublin.pl", 6 czerwca 2023, https://radio.lublin.pl/2023/06/romowie-coraz-bardziej-integruja-sie-z-polskim-spoleczenstwem/

FRA, *Ujawnia prawdę o romskich małżeństwach. „Taka jest kara za zdradę"*, „O2.pl", 30 lipca 2022, https://www.o2.pl/plotki/ujawnia-prawde-o-romskich-malzenstwach-taka-jest-kara-za-zdrade-6796044713867776a

Frątczak N., *Romowie kontra Meta i Netflix. Walczą ze stereotypami. I o emotikony*, 9 listopada 2023, www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/2233816,1,romowie-kontra-meta-i-netflix-walcza-ze-stereotypami-i-o-emotikony.read

Fuminkowska E., *Po tragicznym wypadku w Aleksandrowie Kujawskim. Pod kołami auta zginął 49-latek. Prokuratura zawiesiła sprawę*, „Gazeta Pomorska", 2 marca 2023, https://pomorska.pl/po-tragicznym-wypadku-w-aleksandrowie-kujawskim-pod-kolami-auta-zginal-49latek-prokuratura-zawiesila-sprawe/ar/c16-17335549

„Gazeta Pomorska", *Czy to koniec pyskówki z Viki Gabor? Don Vasyl wyjaśnia aferę 11 grudnia 2022*, https://pomorska.pl/czy-to-koniec-pyskowki-z-viki-gabor-don-vasyl-wyjasnia-afere/ar/c13-17115889

Gdaniec, T., *Powiesiła czwórkę dzieci na drzewie. O tej zbrodni mówiła cała Polska*, „Onet.pl Kobieta", 12 grudnia 2022, https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/powiesila-czworke-dzieci-na-drzewie-o-tej-zbrodni-mowila-cala-polska/pp5l6gc

„Głos Wielkopolski", *Tak mówią Cyganie, czy znasz język romski? (quiz)*, 11 maja 2024, https://gloswielkopolski.pl/quiz/8323,tak_mowia_cyganie_czy_znasz_jezyk_romski,q,t.html

„Głos Wielkopolski", *To nas czeka według horoskopu cygańskiego w najbliższych dniach*, 22 kwietnia 2024, https://gloswielkopolski.pl/to-nas-czeka-wedlug-horoskopu-cyganskiego-w-najblizszych-dniach/ar/c11-18430033?fbclid=IwZXhobgNhZWoCMTEAARoPwsKKe7aX6RW4Hpoij__MsrOQAwtYYnwbeWIJJWoq8OZKKdh7jn8nDYg_aem_X5AhdrmdphIhLTyweoY44A

Głuchowski, P., *Cyganie to nie Romowie, a skóra wciąż na niedźwiedziu*, „Wyborcza.pl", 20 listopada 2022, https://wyborcza.pl/7,75968,29161273,-cyganie-to-nie-romowie-a-skora-wciaz-na-niedzwiedziu.html

Górski K., *Ciechocinek. Don Vasyl twierdzi, że nie stać go na mieszkanie. Prosi o wsparcie burmistrza*, „Gazeta Pomorska", 15 lutego 2021, https://pomorska.pl/ciechocinek-don-vasyl-twierdzi-ze-nie-stac-go-na-mieszkanie-prosi-o-wsparcie-burmistrza/ar/c1-15444517

Grabowska K., *Dzieci romskie w szkołach. Ile z nich otrzymuje edukację?*, „Radio Łódź", 20 kwietnia 2023, https://radiolodz.pl/dzieci-romskie-w-szkolach-ile-z-nich-otrzymuje-edukacje,229007/

Gronczewska A., *Od razu rzucają się w oczy. Zobacz romskie groby na cmentarzach w Łodzi i okolicznych miejscowościach*, „lodz.naszemiasto.pl", 30 października 2023, https://lodz.naszemiasto.pl/od-razu-rzucaja-sie-w-oczy-zobacz-romskie-groby-na/ar/c1-9504299

Gumińska N., *Romowie zaatakowali strażaków podczas akcji gaszenia pożaru*, „Ilustrowany Kurier Codzienny", 29 marca 2024, https://ikc.pl/romowie-zaatakowali-strazakow-podcza-akcji-gaszenia-pozaru/

Gumińska N., *Romskie kapele opanowały Krupówki. „Trudno nazwać to widowiskiem"*, „Turystyka WP.pl", 7 marca 2024, https://turystyka.wp.pl/romskie-kapele-opanowaly-krupowki-trudno-nazwac-to-widowiskiem-7003381925755680a

„Igryfino.pl", *Tabor cygański i występ zespołu Terno. Cyganka powróży z…"*, 18 czerwca 2021, https://www.igryfino.pl/artykul/34343,tabor-cyganski-i-wystep-zespolu-terno-cyganka-powrozy-z

„Interwencja Polsat News", *Wielki konflikt z Romami. Napięcie rośnie*, 15 listopada 2023, https://interwencja.polsatnews.pl/reportaz/2023-11-15/wielki-konflikt-w-romami-napiecie-rosnie/

j (?), *Polscy Romowie piszą do prezydenta w sprawie romskiego koczowiska przy Lechickiej*, „Epoznan.pl", 22 maja 2021, https://epoznan.pl/news-news-117820-polscy_romowie_pisza_do_prezydenta_w_sprawie_romskiego_koczowiska_przy_lechickiej

jj, *Młody Cygan staranował pięć aut. A marzył o prawie jazdy*, „Gazeta Wrocławska", 10 lutego 2020, https://gazetawroclawska.pl/mlody-cygan-staranowal-piec-aut-a-marzyl-o-prawie-jazdy/ar/c1-14777566

Janiga K., *Radny Przemyśla alarmuje o wycieczkach Romów z Ukrainy po 500 plus*, „Kresy.pl", 24 czerwca 2022, https://kresy.pl/wydarzenia/polska/radny-przemysla-alarmuje-o-wycieczkach-romow-z-ukrainy-po-500/?fbclid=IwY2xjawEiwgJleHRuA2FlbQIxMQABHZVWXy_EyluJHt2pxlHTjU9IgxlzFBdxsUgN8F5JKMRr9f6JgpXSlC1OqQ_aem_4ugJKLkB-KpihTZ28td0Xw

Janik K., *Romka oskarżona bez dowodów. Krzysztof Rutkowski uderza w Prokuraturę Rejonową w Tarnowie*, „Tarnow.eska.pl", 5 marca 2023, https://tarnow.eska.pl/romka-oskarzona-bez-dowodow-krzysztof-rutkowski-uderza-w-prokurature-rejonowa-w-tarnowie-aa-fTVr-mi5D-5n1t.html#google_vignette%5D

Jaroszewska A., *Pobili się w ogródku pizzerii. W tle konflikt społeczności polskiej i romskiej*, „wtv.pl", 19 marca 2022, https://wtv.pl/w-sobote-w-pizzerii-w-pulawach-doszlo-do-bijatyki-w-tle-konflikt-md-060721

Kalwas P. I., *Stereotypy, strach i niewiedza, czyli dlaczego Polacy nie lubią Romów [WYWIAD]*, „Onet.pl", 7 marca 2021, https://wiadomosci.onet.pl/

tylko-w-onecie/romowie-w-polsce-rasizm-wobec-nich-jest-obecny-takze-na-salonach-wywiad/le1r1b8

Kałuski M., *Bielsko: Romki prosiły o chleb dla dzieci. Ukradły kosztowności za ponad 30 tysięcy złotych*, „Beskidzka 24.pl Regionalny Portal Informacyjny", 30 listopada 2020, https://beskidzka24.pl/bielsko-romki-prosily-o-chleb-dla-dzieci-ukradly-kosztownosci-za-ponad-30-tys-zl/

„kamienskie.info", *Uwaga na oszustów! „Jeżdżą po osiedlach i proponują sprzęt w okazyjnych cenach*, 30 czerwca 2021, https://kamienskie.info/uwaga-na-oszustow-jezdza-po-osiedlach-i-proponuja-sprzet-w-okazyjnych-cenach/

Karp H., *Z Kohlem bez Merkel… „Niemcy najczęściej pytali o polski antysemityzm i nacjonalizm. Tyle się o tym pisze w ich prasie"*, „wPolityce.pl", 22 maja 2022, https://wpolityce.pl/tygodniksieci/599539-z-kohlem-bez-merkeltyle-sie-o-tym-pisze-w-ich-prasie

Kasia J., *Kosztowne wróżby w Kazimierzu Dolnym, „Interwencja Polsat News"*, 24 czerwca 2024, https://interwencja.polsatnews.pl/reportaz/2020-09-24/kosztowne-wrozby-w-kazimierzu-dolnym/

KaT, *„Wyp***rzaj cyganicho, żebym cię tu więcej nie widział" w głośnikach przy poznańskiej galerii handlowej*, „epoznan.pl", 23 sierpnia 2023, https://epoznan.pl/news-news-142384-wyprzaj_cyganicho_zebym_cie_tu_wiecej_nie_widzial_w_glosnikach_przy_poznanskiej_galerii_handlowej

Kaźmierczak J., *Bal karnawałowy seniorów Łęczyckiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku [ZDJĘCIA]*, „Nasze Miasto.pl", 27 stycznia 2023, https://www.google.com/url?q=https://leczyca.naszemiasto.pl/bal-karnawalowy-seniorow-leczyckiego-uniwersytetu-trzeciego/ar/c13-9186915&sa=D&source=docs&ust=1731789217167944&usg=AOvVaw0jTzVDJxkoSS28spoQNO-p

K.B., *Cygański gang stworzył największą sieć handlu ludźmi w UK. Ofiarami Polacy*, TV Republika, 6 września 2019, https://tvrepublika.pl/Polska/Cyganski-gang-stworzyl-najwieksza-siec-handlu-ludzmi-w-UK-Ofiarami-Polacy/84645

Kierzkowska K., *„Niektórzy ludzie oczekują ode mnie opowieści o czarach, proszą o wróżbę. Myślą, że trzeba na mnie uważać" – o romskich korzeniach i życiu w Polsce mówi Patrycja Mroczek*, „Hello Zdrowie", 27 października 2023, https://zycie.hellozdrowie.pl/niektorzy-ludzie-oczekuja-ode-mnie-opowiesci-o-czarach-prosza-o-wrozbe-mysla-ze-trzeba-na-mnie-uwazac-o-romskich-korzeniach-i-zyciu-w-polsce-mowi-patrycja-mroczek/

Kisiel B., *Apel Stowarzyszenia Romów w Polsce do prezydenta Poznania o likwidację koczowiska przy Lechickiej. Mieszkają tu rumuńscy Romowie,* „Głos Wielkopolski",

22 maja 2021, https://gloswielkopolski.pl/apel-stowarzyszenia-romow-w-polsce-do-prezydenta-poznania-o-likwidacje-koczowiska-przy-lechickiej-mieszkaja-tu-rumunscy-romowie/ar/c1-15624948

Kleczkowska A., *Tak żyje Bogdan Trojanek, „Biały Cygan" z Terne Roma. Zna Viki Gabor, adoptował dziecko z klasztoru | ZDJĘCIA*, „shownews.pl", 4 maja 2024, https://shownews.pl/tak-zyje-bogdan-trojanek-bialy-cygan-z-terne-roma-zna-viki-gabor-adoptowal-dziecko-z-klasztoru-zdjecia/ar/c13-18507983

„Kobieta.pl", *Cyganka prawdę Ci powie? Mi wywróżyła z ręki i to mnie uratowało*, 28 września 2022, https://www.kobieta.pl/artykul/cyganka-prawde-ci-powie-mi-wywrozyla-z-reki-i-to-nas-uratowalo-220928102523#google_vignette%5D

Kolasa K., *Viki Gabor inspiruje nastoletnie Romki. Chcą być jak ona*, „wp.pl Kobieta", 9 grudnia 2019, https://kobieta.wp.pl/viki-gabor-inspiruje-nastoletnie-romki-chca-byc-jak-ona-6454793620117633a

Kołakowski P., *Muzykę ma we krwi, a teraz przekazuje swoją pasję synom. Cygański książę wrócił do koncertowania*, „Plejada", 10 lipca 2021, https://plejada.pl/newsy/dziani-co-slychac-u-polskiego-ksiecia-cyganskiego/hohr72t

Kołodziejczyk M., *Tabor idzie do nieba. O tej zbrodni wiedział cały Karczew*, „Polityka", 27 września 2022, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2181750,1,tabor-idzie-do-nieba-o-tej-zbrodni-wiedzial-caly-karczew.read

Kołodziejczyk M., *Cyganów nie bierzemy? Ukraińscy Romowie, uchodźcy gorszego sortu*, „Wiadomości wp.pl", 24 kwietnia 2022, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/2162527,1,cyganow-nie-bierzemy-ukrainscy-romowie-uchodzcy-gorszego-sortu.read

Korzeniowski P., *„To koniec „sosu cygańskiego". Knorr zmienił rasistowską nazwę produktu*, „Noizz.pl", 18 sierpnia 2020, https://noizz.pl/spoleczenstwo/to-koniec-sosu-cyganskiego-knorr-zmienil-nazwe-produktu/4wqqm7r

Kowalski N., *Romowie pobili lekarza i ratownika w szpitalu na Lutyckiej w Poznaniu. Teraz zostali skazani przez sąd. Mają zapłacić grzywnę*, „Głos Wielkopolski", 20 lipca 2020, https://plus.gloswielkopolski.pl/romowie-pobili-lekarza-i-ratownika-w-szpitalu-na-lutyckiej-w-poznaniu-teraz-zostali-skazani-przez-sad-maja-zaplacic-grzywne/ar/c1-15083923?fbclid=IwZXhobgNhZW0CMTEAAR1OovOeEJjtwOcWwye_Wb5A-vkzs6rggY23_XQdCfG3PsQrgcMRdyZKPqg_aem_kI7BuybB3IIiFtrBC6FE7A

Kraków.pl, *Kraków zaświeci dla społeczności romskiej*, 8 kwietnia 2024, www.krakow.pl/aktualnosci/281707,29,komunikat,krakow_zaswieci_dla_spolecznosci_romskiej_.html

Krypciak E., *Często słyszeliśmy: Patrz, Cygan! Nie zawsze dało się uniknąć walki*, „Wyborcza.pl Olsztyn", 27 listopada 2022, https://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/7,48726,29179114,bracia-weekend-krolowie-maty.html

Krysińska-Kałużna M., *Opowieść o Romach w czasach wojny i nie tylko*, „Krytyka Polityczna", 28 grudnia 2022, https://krytykapolityczna.pl/swiat/romowie-w-europie-dyskryminacja-uchodzcy/

Krzewszowska P., *Justyna Steczkowska w długiej spódnicy z rozcięciem wygląda jak Cyganka! Udana stylizacja?*, „styl.fm", 19 lipca 2022, https://styl.fm/newsy/529200.justyna-steczkowska-w-dlugiej-spodnicy-z-rozcieciem-wyglada-jak-cyganka-udana-stylizacja

Krzyżanowska A., *Romowie w Polsce. Czy nadal porywają żony i dzieci? W jakie stereotypy wierzą Polacy? Opowiada Justyna Matkowska*, „Parenting.pl", 21 października 2020, https://parenting.pl/romowie-w-polsce-czy-nadal-porywaja-zony-i-dzieci-w-jakie-stereotypy-wierza-polacy

Kucharski D., *Pogrzeb romskiej księżniczki. Zginęła przygnieciona przez własne auto*, „Super Express Łódź", 16 kwietnia 2024, https://lodz.se.pl/konstantynow-lodzki-pogrzeb-romskiej-ksiezniczki-zginela-przygnieciona-przez-wlasne-auto-zycie-jest-kruche-zdjecia-aa-V9Zq-rpod-xrs9.html

Kuciński D., *Angelo i spółka oszukali przeora*, „lovekrakow.pl", 10 maja 2023, https://lovekrakow.pl/aktualnosci/angelo-i-spolka-oszukali-przeora_50917.html

Kulczycka A., *Przy dworcu w Przemyślu koczują uchodźcy. Joanna Talewicz: Nie potrafimy nakarmić 70 osób, to jak poradzimy sobie z 7 tysiącami?*, „Wyborcza.pl Rzeszów", 19 czerwca 2024, https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,31071700,przy-dworcu-w-przemyslu-koczuja-uchodzcy-joanna-talewicz-nie.html

Kulczycka A., *Ponad 70 uchodzców koczuje przy dworcu w Przemyślu. Bez wody, jedzenia, dostępu do toalet*, „Wyborcza.pl Rzeszów", 18 czerwca 2024, https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,31071189,ponad-70-uchodzcow-koczuje-przy-dworcu-w-przemyslu-bez-wody.html

Kulczycka A., *Przemyśl. Urzędnicy o „zorganizowanych grupach z Ukrainy": dostają pomoc socjalną i wracają. Mają instrukcje*, „Wyborcza.pl Rzeszów", 27 września 2022, https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,28956657,wojciech-bakun-prezydent-przemysla-apeluje-o-uszczelnienie.html

Kuźnik D., *Porwano kobietę i wciągnięto ją do samochodu. Siłą miała zostać zmuszona do ślubu*, „natemat.pl", 10 luty 2024, https://natemat.pl/541451,kaczory-porwanie-kobiety-chciano-zmusic-ja-do-slubu-bo-tak-kaze-tradycja

„Limanowa.in", *Dziś Romowie z Koszar w „Sprawie dla reportera"*, 2 maja 2024, https://limanowa.in/aktualnosci/dzis-romowie-z-koszar-w-sprawie-dla-reportera/71264

„Lublin112.pl", *Romowie z Ukrainy opanowali miasto. Mieszkańcy w strachu, burmistrz apeluje o reagowanie*, 31 maja 2023, https://www.lublin112.pl/romowie-z-ukrainy-opanowali-miasto-mieszkancy-w-strachu-burmistrz-apeluje-o-reagowanie/

MA, *Cyganka, karzeł, a nawet tubylec – to już słowa zakazane. Niemcy poprawiają tytuły dzieł sztuki*, „pch24.pl", 16 września 2021, https://pch24.pl/cyganka-karzel-a-nawet-tubylec-to-juz-slowa-zakazane-niemcy-poprawiaja-tytuly-dziel-sztuki/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=post&utm_term=pch

MAR, *PRL, SZ, Wrocław: Bitwa Cyganów w barze. Lokal zdemolowany*, „Głos Wielkopolski", 9 listopada 2019, https://gloswielkopolski.pl/wroclaw-bitwa-cyganow-w-barze-lokal-zdemolowany/ar/c1-14569151

Mateusiak T., *Festiwal Kultury romskiej na Krupówkach*, „Onet.pl", 5 marca 2023, https://wiadomosci.onet.pl/krakow/festiwal-muzyki-romskiej-na-krupowkach-turysci-sie-ciesza-miejscowi-maja-dosc/p7wmscd

Mateusiak T., *Polsko-romski konflikt pod Limanową. „Oni zarabiają, a my wszyscy dostaniemy raka płuc"*, „Onet.pl", 1 listopada 2023, https://www.onet.pl/informacje/onetkrakow/polsko-romski-konflikt-pod-limanowa-oni-zarabiaja-a-my-dostaniemy-raka-pluc/xlyf59l,79cfc278

Mateusiak T., *To nie Azja ani Afryka… Slumsy występują także w Małopolsce. Mieszkają w nich Romowie*, „Nowa Trybuna Opolska", 21 listopada 2020, https://nto.pl/to-nie-azja-ani-afryka-slumsy-wystepuja-takze-w-malopolsce-mieszkaja-w-nich-romowie/ar/c1-14472403

Mazur-Hanaj R., *Bo cię porwą Cyganie…*, „Polskieradio.pl", 17.10.2019, https://www.polskieradio.pl/377/7415/artykul/2385520,bo-cie-porwa-cyganie

Młodziejewska N., *Bójka na SOR w Poznaniu. Dwóch Romów zatrzymanych za pobicie lekarza i ratownika. Sprawcy usłyszeli zarzuty*, „Głos Wielkopolski", 22 października 2019 r., https://gloswielkopolski.pl/bojka-na-sor-w-poznaniu-dwoch-romow-zatrzymanych-za-pobicie-lekarza-i-ratownika-sprawcy-uslyszeli-zarzuty-22102019/ar/c1-14519801

MM, *Netflix prezentuje zapowiedź serialu „Infamia". Premiera jeszcze w tym roku*, „Wirtualnemedia.pl", 3 sierpnia 2023, https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/netflix-infamia-kiedy-premiera-historia-romow-zyjacych-w-polsce#:~:text=%E2%80%9EInfamia%E2%80%9D%20w%20

re%C5%BCyserii%20Anny%20Maliszewskiej,romskimi%20tradycjami%20jej%20domu%20rodzinnego

Molga T., *Mafia rumuńskich grzybiarzy poskromiona. Szef strażników leśnych nie wpuścił ich do lasu*, „Wiadomości wp.pl", 2 pazdziernika 2019, https://wiadomosci.wp.pl/mafia-rumunskich-grzybiarzy-poskromiona-szef-straznikow-lesnych-nie-wpuscil-ich-do-lasu-6430763718420097a

Moysesowicz A., H*oroskop romski wyróżnia osiem osobowości. Zobacz, jaka karta reprezentuje ciebie i co to oznacza*, „Gazeta Pomorska", 4 kwietnia 2024, https://pomorska.pl/horoskop-romski-wyroznia-osiem-osobowosci-zobacz-jaka-karta-reprezentuje-ciebie-i-co-to-oznacza/ar/c6-18434429

MR, *Awantura w hostelu. Cyganie zdemolowali pokoje*, „Gazeta Wrocławska", 29 czerwca 2020, https://gazetawroclawska.pl/awantura-w-hostelu-cyganie-zdemolowali-pokoje/ar/c1-15053970

NATK, *Atak na ekipę TVN kręcili materiał na terenie romskiego osiedla*, 21 października 2023, https://wiadomosci.onet.pl/krakow/atak-na-ekipe-tvp-krecili-material-na-terenie-romskiego-osiedla/w754654

Natorski P., *Gypsycoin: Romska kryptowaluta okaże się sukcesem?*, „Euractiv.pl", 18 sierpnia 2021, https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/gypsycoin-romowie-kryptowaluta-cioaba/

Niedzwiedzka D., *Wiara po romsku*, „Przewodnik katolicki" https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2016/Przewodnik-Katolicki-40-2016/Wiara-i-Kosciol/Wiara-po-romsku

Niemiec B., *Romska rodzina z Limanowej nie zamieszka w centrum Laskowej*, „Radiokrakow.pl", 3 października 2023, https://www.radiokrakow.pl/aktualnosci/nowy-sacz/romska-rodzina-z-limanowej-nie-zamieszka-w-centrum-laskowej/

Okoński G., *Kolorowo i wesoło w parku Wilsona – Romowie zapraszają na Festiwal Muzyki i Tańca Romskiego*, „Głos Wielkopolski", 17 lipca 2021, https://gloswielkopolski.pl/kolorowo-i-wesolo-w-parku-wilsona-romowie-zapraszaja-na-festiwal-muzyki-i-tanca-romskiego/ar/c1-15715828

Okoński G., *Poznań: Czy Romowie pobili mężczyznę w centrum handlowym King Cross? Tak twierdzi świadek. Mężczyzna zwrócił im uwagę, że nie mają maseczek*, „Głos Wielkopolski", 24 sierpnia 2020, https://gloswielkopolski.pl/poznan-czy-romowie-pobili-mezczyzne-w-centrum-handlowym-king-cross-tak-twierdzi-swiadek-mezczyzna-zwrocil-im-uwage-ze-nie-maja/ar/c1-15142052

Olender K., *Rozmowa przed 1 listopada. Dlaczego w nocy na oścież otwierano*

drzwi Kościołów?, „Dziennik Wschodni", 29 października 2022, https://www.dziennikwschodni.pl/lublin/rozmowa-przed-1-listopada-dlaczego-w-nocy-na-osciez-otwierano-drzwi-kosciolow,n,1000315902.html

„Onet.pl Plejada", *Edyta Górniak ma romskie pochodzenie. Została porzucona przez ojca w dzieciństwie*, 28 kwietnia 2024, https://plejada.pl/zdjecia-gwiazd/edyta-gorniak-ma-romskie-pochodzenie-te-gwiazdy-tez-sa-cyganami/col1s4c

Onet.pl, *Mieszkańcy romskiego osiedla zaatakowali strażaków pod Limanową [WIDEO]*, 28 marca 2024, https://wiadomosci.onet.pl/krakow/romowie-zaatakowali-strazakow-pod-limanowa-wideo/coqnert

Onet.pl, *Duda chwalił ich za przejęcie czołgu. Teraz ukradli Rosjanom działo przeciwlotnicze [NAGRANIE]*, 3 października 2022, https://wiadomosci.onet.pl/swiat/najpierw-ukradli-rosjanom-czolg-teraz-dzialo-przeciwlotnicze-nagranie/bqthbc5

02.pl, *Ale scena pod kościołem! W rolach głównych Wałęsa i mała Cyganka*, 7 października 2020, https://www.o2.pl/informacje/dziecko-wyciagnelo-reke-po-pieniadze-a-walesa-jego-reakcja-zaskoczyla-wszystkich-6562018241788416a

PAN, *„Koszmar" Koszar*, „Limanowa.in", 1 października 2023, https://limanowa.in/aktualnosci/koszmar-koszar/68041

Pejas I. A., *Horoskop romski – poznaj swoją przyszłość według znaku zodiaku*, „Glamour.pl", 13 grudnia 2022, https://www.glamour.pl/artykul/horoskop-cyganski-poznaj-swoja-przyszlosc-wedlug-znaku-zodiaku

Policht P., *Małgorzata Mirga-Tas: Dla Romów nie istnieją granice [WYWIAD]*, „culture.pl", 18 kwietnia 2022, https://culture.pl/pl/artykul/malgorzata-mirga-tas-dla-romow-nie-istnieja-granice-wywiad

Piasecka J., *„Zło wyrządzone wręcz zawodowo". Arkadiusz Ł., uważany za twórcę oszustwa metodą „na wnuczka" został prawomocnie skazany*, „Głos Wielkopolski", 5 kwietnia 2023, https://gloswielkopolski.pl/zlo-wyrzadzone-wrecz-zawodowo-arkadiusz-l-uwazany-za-tworce-oszustwa-metoda-na-wnuczka-zostal-prawomocnie-skazany/ar/c1-17433507

Pławski M., *Miasto wybudowało Romom dwa domy za 900 tys. zł. Ponad 750 tys. zł z dotacji MSWiA*, „Kresy.pl", 5 listopada 2021, https://kresy.pl/wydarzenia/limanowa-miasto-wybudowalo-romom-dwa-domy-za-900-tys-zl-ponad-750-tys-z-dotacji-mswia/

Prętka M., *Policjanci z Szamotuł zatrzymali szajkę oszustów pochodzenia romskiego, który okradał starsze osoby*, „Głos Wielkopolski", 22 listopada 2019, https://gloswielkopolski.pl/policjanci-z-szamotul-zatrzymali-szajke-oszu-

stow-pochodzenia-romskiego-ktory-okradal-starsze-osoby/ar/c1-14600007

Polasik K., *Miasto bezsilne w sprawie romskiego koczowiska na Winogradach*, „Radio Poznań", 25 maja 2021, https://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/miasto-bezsilne-w-sprawie-romskiego-koczowiska-na-winogradach

PRP, Afera w Tarnowie. Do akcji wkroczył Krzysztof Rutkowski. „To jest żenada", „Onet.pl Plejada", 1 marca 2023, https://plejada.pl/newsy/krzysztof-rutkowski-o-sprawie-oskarzonej-cyganki-z-tarnowa-to-jest-zenada/eofnrws

Bosak K., *Nie możemy traktować Polski jako przytułku dla wszystkich*, „Radio Zet", 23 września 2022, https://player.radiozet.pl/Podcasty/Gosc-Radia-ZET/Krzysztof-Bosak-Nie-mozemy-traktowac-Polski-jako-przytulek-dla-wszystkich

Rąpalski P., *Kraków. Dwaj Romowie udawali policjantów. Okradali kobiety w Nowej Hucie i Podgórzu*, „gazetakrakowska.pl", 28 lutego 2022, https://gazetakrakowska.pl/krakow-dwaj-romowie-udawali-policjantow-okradali-kobiety-w-nowej-hucie-i-podgorzu/ar/c1-17329453

Redakcja, *Prezydent miasta nie wytrzymał. Pokazał wniosek o pieniądze na opłaty, okulary i badania „Bo mi się należy"*, „lublin112.pl", 13 czerwca 2024, https://www.lublin112.pl/prezydent-miasta-nie-wytrzymal-pokazal-wniosek-o-pieniadze-na-oplaty-okulary-i-badania-bo-mi-sie-nalezy/

Redakcja, *Seniorowie oszukani przez złodziei podszywających się pod handlarzy kołder. Policja ostrzega przed oszustwami – obóz romski podejrzany o kradzieże**, Powiatowy serwis Informacyjny, „Sucha24.pl", 27 lutego 2024, https://sucha24.pl/artykul/koldry-nie-kupili-stracili-n1221523

Redakcja, *Romski gang oferował dobrze płatną pracę za granicą. Potem zmuszali do niewolniczej pracy i zabierali wynagrodzenie*, „lublin112.pl", 5 marca 2020, https://www.lublin112.pl/romski-gang-oferowal-dobrze-platna-prace-za-granica-potem-zmuszali-do-niewolniczej-pracy-i-zabierali-wynagrodzenie/

Red.nacz, *Romowie przyjeżdżają z Ukrainy do Przemyśla wyłudzać świadczenia? [video]*, „Dziejesienapodkarpaciu.pl", 25 czerwca 2022, https://dziejesienapodkarpaciu.pl/romowie-przyjezdzaja-z-ukrainy-do-przemysla-wyludzac-swiadczenia-video/

„RMF24.pl", *Nie przeżył nikt. 81. rocznica likwidacji podobozu cygańskiego w Łodzi*, 9 stycznia 2023, https://www.rmf24.pl/regiony/lodz/news-nie-przezyl-nikt-81-rocznica-likwidacji-podobozu-cyganskiego,nId,6523778#crp_state=1%5D

Romanek B., *Niegowskie Misie na zakończenie karnawału odwiedziły mieszkańców*

*Niegowy i całej gminy. Zobaczcie, jak wygląda ta piękna tradycja ZDJĘCIA**, „Dziennikzachodni.pl", 19 lutego 2023, https://dziennikzachodni.pl/niegowskie-misie-na-zakonczenie-karnawalu-odwiedzily-mieszkancow-niegowy-i-calej-gminy-zobaczcie-jak-wyglada-ta-piekna-tradycja/ar/c13-17304111

Rozpłochowski J., *Smerekowiec. Grupa ponad 100 Romów terroryzuje okoliczne miejscowości*, „gorlice24.pl", 3 października 2019, https://gorlice24.pl/pl/19_wiadomosci-z-regionu/657_uscie-gorlickie/7383_smerekowiec-grupa-ponad-100-romow-terroryzuje-okoliczne-miejscowo-ci.html

Ruszkiewicz S., *„To była beczka prochu". Nowe informacje ws. awantury między Polakami i Romami w Mielcu*, „Wiadomości WP.pl", 28 czerwca 2021, https://wiadomosci.wp.pl/to-byla-beczka-prochu-nowe-informacje-ws-awantury--miedzy-polakami-i-romami-w-mielcu-66554931055683 20a

Sikorska M., *Tak Romowie obchodzą Wszystkich Świętych. „Mieszkańcy są przyzwyczajeni*, „Turystyka WP.pl", 31 pazdziernika 2022, https://turystyka.wp.pl/tak-romowie-obchodza-wszystkich-swietych-mieszkancy-sa-przyzwyczajeni-68249560772515 20a

Skowron G., *Romowie zaatakowali strażaków podczas akcji gaszenia pożaru*, „Ilustrowany Kurier Codzienny", 29 marca 2024, https://ikc.pl/romowie--zaatakowali-strazakow-podcza-akcji-gaszenia-pozaru/

Solski Ł., *Potężna bójka na ulicach Mielca. W konfrontacji wzięło udział kilkadziesiąt osób, w tym Romowie*, „Portal Informacyjny Nowiny 24.pl", 28 czerwca 2021, https://nowiny24.pl/potezna-bojka-na-ulicach-mielca-w-konfrontacji-wzielo-udzial-kilkadziesiat-osob-w-tym-romowie-wideo/ar/c1-15686233

Staniszewski D., *Romska rezydencja na sprzedaż. Dom „na bogato" czeka na nowych właścicieli*, „naszemiasto.pl", 31 października 2023, https://leszno.naszemiasto.pl/romska-rezydencja-na-sprzedaz-dom-na-bogato-czeka-na--nowych/ar/c9-9504333

Strauchmann K., *Romowie z całych Czech zjeżdżają na polsko-czeskie pogranicze. Tylko tu znajdują mieszkania*, „Nowa Trybuna Opolska", 11 czerwca 2024, https://nto.pl/romowie-z-calych-czech-zjezdzaja-na-polsko-czeskie-pogranicze-tylko-tu-znajduja-mieszkania/ar/c1-18595713

Surowaniec Z., *Wszystkich Świętych 2021 w Stalowej Woli. Piękna uroczystość i zachwycające grobowce Cyganów. Zobacz zdjęcia*, „Portal Informacyjny Nowiny.24.pl", 1 listopada 2021, https://nowiny24.pl/wszystkich-swietych--2021-w-stalowej-woli-piekna-uroczystosc-i-zachwycajace-grobowce-cyganow-zobacz-zdjecia/ar/c1-15881167

Swoboda A., *Hoss żył niczym król. Dorobił się milionów oszukując starszych ludzi**, „Weekend Gazeta.pl", 3 listopada 2019, https://weekend.gazeta.pl/weekend/7,177333,25360507,hoss-zyl-niczym-krol-dorobil-sie-milionow-oszukujac--starszych.html

Szabelak A., *Cyganie mieli koło Chesonia ukraść Rosjanom czołg*, „Kresy.pl", 27 lutego 2022, https://kresy.pl/wydarzenia/cyganie-mieli-kolo-chersonia--ukrasc-rosjanom-czolg/

Szabelak A., *Rumuńscy grzybiarze wrócili do Polski*, „Kresy.pl", 3 września 2021, https://kresy.pl/wydarzenia/rumunscy-grzybiarze-wrocili-do-polski/

Szabelak A., *Limanowa: prawie pół miliona złotych z rządowego programu na domy dla Romów*, „Kresy.pl", 23 maja 2020, https://kresy.pl/wydarzenia/limanowa--prawie-pol-miliona-zlotych-z-rzadowego-programu-na-domy-dla-romow/

Szadgaj N., *Uwaga Dolny Śląsk! Ta kobieta mogła wyłudzić 20 tysięcy od seniorki. Poszukuje jej policja*, „Gazeta Wrocławska", 5 kwietnia 2022, https://gazeta-wroclawska.pl/uwaga-dolny-slask-ta-kobieta-mogla-wyludzic-20-tysiecy--od-seniorki-poszukuje-jej-policja/ar/c1-16551603

Szurek R., *Budują kanalizację za pieniądze z... programu romskiego? Gmina z oświadczeniem. Sołtys: nie wyganiam Romów*, „Gazeta Krakowska", 5 marca 2024, https://gazetakrakowska.pl/buduja-kanalizacje-za-pieniadze-z--programu-romskiego-gmina-z-oswiadczeniem-soltys-nie-wyganiam-romow/ar/c1-18358037

Szurman A., *Angelo Ciureja z Wałbrzycha zagrał rolę cygańskiego księcia w nowym serialu Netflixa. Premiera serialu „Infamia"*, „Gazeta Wrocławska", 6 września 2023, https://gazetawroclawska.pl/angelo-ciureja-z-walbrzycha-zagral-role-cyganskiego-ksiecia-w-nowym-serialu-netflixa-premiera--serialu-infamia/ar/c13-17865279

Trojan M., *Romowie z Ukrainy opanowali miasto. Mieszkańcy Krasnegostawu boją się o swoje bezpieczeństwo*, „Kresy.pl", 3 czerwca 2023, https://kresy.pl/wydarzenia/romowie-z-ukrainy-opanowali-miasto-mieszkancy-krasnego-stawu-boja-sie-o-swoje-bezpieczenstwo/

Trela K., *Kowary. We wszystkich Świętych awantura na cmentarzu. „Wielka zadyma jak na meczu"*, 2 listopada 2022, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,29095988,kowary-w-dniu-wszystkich-swietych-awantura-na-cmentarzu-wielka.html

Turlej E., *Mało komu ze świata zależy na romskich dziewczynkach*, „Newsweek Polska", 8 grudnia 2020, https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/nastoletnie-cyganki-jak-zyja-romskie-dziewczynki/kbqhmd8

Ufa Ch., *Czy koczowisko Romów ostatecznie zniknie z Poznania? Inwestor podjął ważną decyzję!*, „Głos Wielkopolski", 26 lutego 2024, https://gloswielkopolski.pl/czy-koczowisko-romow-ostatecznie-zniknie-z-poznania-inwestor-podjal-wazna-decyzje/ar/c9-18316937

Verkholyak O. & Szewczyk P., *W 10 osób w jednym pokoju. Młodzi nie mogą iść na swoje, bo mają „zły" wygląd*, „Wyborcza.pl", 20 kwietnia 2024, https://wyborcza.pl/7,75398,31072294,w-10-osob-w-jednym-pokoju-mlodzi-nie-moga-isc-na-swoje-bo.html

Walczak A., *Wymyślili, jak oszukać brytyjski system opieki społecznej. Sąd ma do przesłuchania ponad 600 osób*, „kalisz.wyborcza.pl", 23 kwietnia 2024, https://kalisz.wyborcza.pl/kalisz/7,181359,28366126,wymyslili-jak-oszukac-brytyjski-system-opieki-spolecznej-sad.html

Wiśniewski M., *Krzysztof Rutkowski w Lesznie. Reprezentuje romską rodzinę ZDJĘCIA i FILM*, „naszemiasto.pl", 23 maja 2023, https://leszno.naszemiasto.pl/krzysztof-rutkowski-w-lesznie-reprezentuje-romska-rodzine/ar/c1-9333163

Wiśniewska-Kocik, A., *Dziś prawdziwych Cyganek już nie ma... Ależ są! Wyszyński Babiniec już po raz dziewiąty!*, „Turek.net.pl", 5 lutego 2024, https://www.turek.net.pl/powiat/36647-dzis-prawdziwych-cyganek-juz-nie-ma-a-lez-sa-wyszynski-babiniec-juz-po-raz-dziewi

wm i Gorlice24.pl, *Leśna zgroza. Romska mafia grzybiarzy już w Małopolsce!*, „KRKnews.pl", 9 października 2019, https://krknews.pl/lesna-zgroza-romska-mafia-grzybiarzy-juz-w-malopolsce/

„WP.pl Wiadomości", *Zuchwali Romowie znów okradli rosyjską armię? Pokazali działo przeciwlotnicze*, opr. WJR, 10 marca 2022, https://wiadomosci.wp.pl/zuchwali-romowie-znow-okradli-rosyjska-armie-pokazali-dzialko-przeciwlotnicze-67458395651631o4a

Wolniewicz N., *Nowe wieści o stanie zdrowia Viki Gabor i jej taty. Menedżer zabrał głos*, „Onet.pl Plejada", 12 czerwca 2024, https://plejada.pl/newsy/nowe-wiesci-o-stanie-zdrowia-viki-gabor-i-jej-taty-menedzer-zabral-glos/9jpk2ft

Wołowski, D., *Tyson Fury. Wszystkie dramaty Cygańskiego Króla*, „Sport Interia.pl", 10 pazdziernika 2021, https://sport.interia.pl/boks/news-tyson-fury-wszystkie-dramaty-cyganskiego-krola,nId,5573198

„wPolityce.pl", *Bosak podgrzewa antyukraińskie nastroje? Dziwaczna opowieść o Cyganach z Ukrainy*: *Mamy info od naszych ludzi z Rzeszowa*, 23 września 2022, https://wpolityce.pl/polityka/615425-w-co-gra-bosak-dziwaczna-opowiesc-o-cyganach-z-ukrainy

„Wprost.pl", *Nowe fakty ws. afery podkarpackiej. To nie „Cygan" wypisał nazwiska*, 11 stycznia 2023, https://www.wprost.pl/kraj/11042053/nowe-fakty-ws-afery-podkarpackiej-to-nie-cygan-wypisal-nazwiska.html

„WP.pl Turystyka", *Naciągacze na popularnej wyspie. Podróżnicy ostrzegają*, 24 listopada 2023, https://turystyka.wp.pl/naciagacze-na-popularnej-wyspie-podroznicy-ostrzegaja-6966583663426464a

Wrońska-Bęben A., *W Tarnowie uhonorowana zostanie znana tarnowska Romka Maria Sara Andrasz*, „Radiokrakow.pl", 6 lipca 2023, https://www.radiokrakow.pl/aktualnosci/tarnow/w-tarnowie-uhonorowana-zostanie-znana-tarnowska-romka-maria-sara-andrasz

„Wyborcza.pl Białystok", *Romskie śpiewy i tańce. Elena Rutkowska & Cygańskie Czary w koncercie andrzejkowym*, 25 listopada 2019, https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,25448480,romskie-spiewy-i-tance-elena--rutkowska-cyganskie-czary-w.html

Wyrwik A., *Bogdan Trojanek: Od 20 lat jestem doradcą króla romskiego w Polsce. Mówią o mnie „Biały Cygan"*, „Onet.pl", 13 kwietnia 2024, https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/od-20-lat-jest-doradca-krola-romskiego-w-polsce-mowia-o-mnie-bialy-cygan/lx08jfk

Wyrwik A., *Koszmary w Koszarach. Sąsiedzi chcą relokacji Romów. Z osiedla unosi się duszący dym*, „Wyborcza.pl Kraków", 1 czerwca 2024, https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,30841058,romowie-w-koszarach.html

Zawiślińska M., *Romowie rozbili obóz w Warszawie nad Wisłą. Nagle zniknęli. Co naprawdę się z nimi stało [ZDJĘCIA]*, „Onet.pl", 11 listopada 2023, https://wiadomosci.onet.pl/kraj/romowie-mieli-wielki-oboz-w-warszawie-nagle--znikneli-bez-happy-endu/cc3qbvr

Wypowiedzi na Facebooku:

Bakun Wojciech, Facebook, 30 września 2022, https://www.facebook.com/profile/100044150573583/search/?q=jest%20akcja%20jest%20reakcja

Bakun Wojciech, Facebook, 26 września 2022, https://www.facebook.com/profile/100044150573583/search?q=romowie

Kowalski Marcin, Facebook, 24 czerwca 2022, https://www.facebook.com/profile/100064336891801/search/?q=romowie

Maj Paweł, Obywatelska Inicjatywa Zerwania z Uprzywilejowaniem Romów w Puławach, Facebook, 21 marca 2024, https://www.facebook.com/groups/1921871751371998/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalinks=4528659764026504

Patriotyczne Podkarpacie, udostępnienie postu Marcina Kowalskiego, 24 czerwca 2022, https://www.facebook.com/profile/100063981344624/search/?q=romowie

Szramka, P., Facebook, 26 września 2022, https://www.facebook.com/profile/100044378021174/search/?q=romowie

O Autorkach

Agnieszka M. Caban

Kulturoznawczyni, doktorantka Uniwersytetu Warszawskiego w Szkole Doktorskiej Nauk o Kulturze i Religii, badaczka kultury mniejszości narodowych i etnicznych, specjalistka w zakresie wielokulturowości. Wykładowczyni i trenerka z zakresu komunikacji między-kulturowej, antydyskryminacji, self-advocacy i in. Działaczka społeczna i obrończyni praw człowieka. Laureatka nagrody im. Heleny Radlińskiej dla animatorów społecznych (wyróżnienie specjalne w 2014 roku). Autorka licznych artykułów, raportów, redaktorka książek i czasopism, m.in. *Romowie – Przewodnik. Historia i kultura* (2009), *Romowie i Sinti w obozie pracy i zagłady w Bełżcu* (2020), *Z życia Romni. Tradycja a współczesna cywilizacja – rozmowy* (2014). Autorka działu „Wielokulturowość" magazynu „Kultura Enter" (2008–2011) oraz „Kwartalnika Romskiego" (2010–2015). Wiceprezeska Radomskiego Stowarzyszenia Romów „Romano Waśt" (2009–2020). Kierowniczka oddziału Muzeum Dialogu Kultur w Muzeum Narodowym w Kielcach (2017–2019). Obecnie prezeska Fundacji Dom na Pograniczu oraz wiceprezeska Stowarzyszenia Alumni.

Agnieszka Pięta

Studentka dziennikarstwa i nowych mediów na warszawskim Collegium Civitas, zainteresowana kwestiami ochrony środowiska, dziennikarstwem obywatelskim, walką z *fake-news* i dezinformacją. Digital Transformation Expert i OSINT master. Posiada 5-letnie doświadczenie w sektorze bezpieczeństwa i zapobiegania stratom, pełniła nadzór nad 40-50 osobowym zespołem, prowadziła audyty i szkolenia z zarządzania sytuacjami kryzysowymi. Twórczyni procedur, raportów, siatek kradzieżowych i analiz z zakresu ochrony osób i mienia, a także zarządzania zespołami. Wiceprezeska zarządu Fundacji Dom na Pograniczu. W zespole fundacji dba o innowacyjność rozwiązań, research oraz tworzenie strategii. W wolnym czasie ogląda filmy dokumentalne i reportaże, chętnie wczytuje się w popularnonaukową literaturę socjologiczną i historyczną.

FUNDACJA
DOM NA
POGRANICZU

www.fundacjadomnapograniczu.pl